

BİREYSEL BAŞVURUDA ANAYASA MAHKEMESİNİN YETKİ ALANI (YER BAKIMINDAN YETKİSİ)

▪ Doç. Dr. Süleyman Sırrı TERZİOĞLU*

Özet: Anayasanın 148. maddesinin 3. fıkrasına göre herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlâl edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir. Bu makalede Türk Anayasa Mahkemesinin yetki alanı (yer bakımından yetkisi) meselesi incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Bireysel başvuru, Anayasa Mahkemesi, Yetki alanı, Yer bakımından yetki, Uluslararası hukuk.

Abstract: According to third paragraph of the Article 148 of the Turkish Constitution, everyone may apply to the Constitutional Court on the grounds that one of the fundamental rights and freedoms within the scope of the European Convention on Human Rights which are guaranteed by the Constitution has been violated by public authorities. In this article, the issue of jurisdiction (ratione loci) of the Turkish Constitutional Court will be examined.

Key Words: Individual application, the Constitutional Court, Jurisdiction, Ratione loci, International law.

* İzmir Ekonomi Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, ssterzioglu@yahoo.com

GİRİŞ

Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuru yolundaki yargı yetkisi, dört alt başlık altında ele alınmaktadır: i) Kişi bakımından yetki (*ratione personae*), ii) zaman bakımından yetki (*ratione temporis*), iii) konu bakımından yetki (*ratione materiae*) ve iv) yer bakımından yetki (*ratione loci*).¹ Bireysel başvuru yoluna ilişkin olarak, ele alınması gereken konulardan birisi de, Anayasa Mahkemesinin “yetki alanı (yer bakımında yetkisi)”² meselesidir.

Anayasanın 148/3. maddesine³ göre, bireysel başvuru yoluna gidebilmek için hak ve özgürlüklerin kamu gücü tarafından ihlâl edilmiş olması gerekmektedir. 6216 sayılı *Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkındaki Kanun*⁴ da, bu hususu benzer şekilde hüküm altına almaktadır (mad. 45/1): *Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve buna ek Türkiye'nin taraf olduğu protokoller kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlâl edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir. Dolayısıyla başvuru yapabilmek için, hak ve özgürlüklerin ihlâline yol açan faaliyetin, kamu gücüne, yani Türkiye Cumhuriyeti Devletine atfedilebilmesi gerekmektedir.*⁵ Kamu gücü faaliyetinin Türkiye Cum-

¹ Bkz. Hakan Atasoy, *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuruda Kabul Edilebilirlik Koşulları*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2015, s. 85 vd.; İbrahim Çınar, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Yargı Yetkisi ve Mağdurluk Statüsü”, *Bireysel Başvuru, İnceleme Usulü ve Kabul Edilebilirlik Kriterleri (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi)*, Ed.: Musa Sağlam, Şen Matbaa, Ankara, 2013, s. 179 vd.; Sami Sezai Ural, *Hak ve Özgürlüklerin Korunması Bağlamında Bireysel Başvuru (Anayasa Mahkemesi)*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2013, s. 222 vd.; Hüseyin Ekinci, “Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuruda Kabul Edilebilirlik Kriterleri ve İnceleme Yöntemi”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 30, 2013, s. 179 vd.

² “Yer bakımından yetki” kavramı yerine, “yetki alanı” kavramını kullanmamızın gerekçeleri aşağıda açıklanacaktır.

³ Madde 148/3- *Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlâl edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir. Başvuruda bulunabilmek için olağan kanun yollarının tüketilmiş olması şarttır.*

⁴ Bundan sonra “6216 sayılı Kanun” olarak kısaltılacaktır.

⁵ Türkiye Cumhuriyeti Devletine atfedilemeyen temel hak ve özgürlük ihlallerine ilişkin başvurular, Anayasa Mahkemesi tarafından “Anayasa Mahkemesinin yetkisizliği” nedeniyle “kabul edilemez” bulunmaktadır. AYM. BB. No: 2012/171, K.T.: 12/2/2013, “Açıklanan nedenlerle, Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından gerçekleştirilen bir işlem, eylem ya da ihmal iddiası bulunmadığı anlaşıldığından, başvurunun diğer kabul edilebilirlik şartları yönünden incelenmeksizin “Anayasa Mahkemesinin yetkisizliği” nedeniyle kabul edilemez olduğuna karar verilmesi gerekir (para. 19).”

huriyeti Devletine atfedilebilmesi için söz konusu faaliyet, ya Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından gerçekleştirilmeli ya da Türkiye Cumhuriyeti Devleti adına gerçekleştirilmelidir.⁶

Bu çerçevede kamu gücünün mekân ile olan ilişkisi önem arz etmektedir.⁷ Kamu gücünün mekân ile olan ilişki açısından bakıldığında ise Anayasa Mahkemesinin “yetki alanı (yer bakımından yetkisi)” meselesi ortaya çıkmaktadır. Zira bireysel başvuru yoluna, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin “yetki alanı” içinde ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti kamu gücüne atfedilebilir biçimde gerçekleşmiş temel hak ve özgürlük ihlallerine karşı gidilebilecektir.⁸ Diğer bir ifadeyle, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin, kendisine atfedilebilecek hak ihlâlden dolayı sorumlu tutulabilmesi, söz konusu ihlâlin Türkiye Cumhuriyeti Devletinin yetki alanı çerçevesinde gerçekleşmiş olmasına bağlıdır.

Aşağıda görüleceği gibi, Türkiye Cumhuriyet Devletinin yetki alanı (yer bakımından yetkisi), “mekân” açısından değerlendirildiğinde, öncelikle “ülke” kavramını akla getirmekle birlikte, doğrudan “Türkiye Cumhuriyeti Devleti ülkesi” anlamına gelmemekte ve daha geniş anlamlar ifade etmektedir. Zira kamu gücü, Türkiye Cumhuriyeti Devleti ülkesi sınırları içinde uygulanabileceği gibi, dışında da uygulanabilir. Yetki alanı kavramının, mekân ile ilişkisinin yanında belirli “durumlarla” da ilişkisi vardır. Yetki alanı terimi, kişinin bir devletin yetkisi ya da denetimine tabi olduğu her tür durumu kapsar. Bu yüzden terim, kısıtlayıcı değil, kapsayıcıdır.⁹

⁶ Bu konuda bkz. Süleyman Sırrı Terzioğlu, “Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuruda, Hak İhlâline Yol Açan Kamu Gücü Faaliyetinin, Yürütme Organı Bakımından Türkiye Cumhuriyeti Devletine Atfedilebilmesi Sorunu”, *TBB Dergisi*, 2016/127, s. 45 vd.

⁷ Tolga Şirin, *Türkiye’de Anayasa Şikâyeti (Bireysel Başvuru), İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi ve Almanya Uygulaması ile Mukayeseli Bir İnceleme*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 267.

⁸ Öykü Didem Aydın, “Türk Anayasa Yargısında Yeni Bir Mekanizma: Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: XV, 2011, Sayı: 4, s. 136-137.

⁹ Gilles Dutertre, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarından Örnekler*, Avrupa Konseyi Yayınları, 2003, s. 20, http://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlarindanornekler.pdf (E.T. 02.10.2017).

Kamu gücünün nerede, yani hangi mekânda uygulanması ya da hangi durumlarda uygulanması hâlinde hak ihlâlinin ortaya çıkacağına ilişkin bir hüküm Anayasa ya da 6216 sayılı Kanunda yer almamaktadır. Diğer bir ifade ile mevzuatta bireysel başvuruya ilişkin olarak Anayasa Mahkemesinin yetki alanı düzenlenmemiştir. Bu durum, Anayasa Mahkemesinin yetki alanı sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bu yüzden makalede, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihatları ve diğer uluslararası hukuk mekanizmalarının kararlarından da yararlanarak, Anayasa Mahkemesinin yetki alanına ilişkin hususlar açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır. Zira “yetki alanı” kavramının devletin ülkesel yetkisi ve ülkesel yetkinin ülke dışında kullanılması gibi uluslararası hukuku ilgilendiren yönleri de bulunmaktadır. Bu açıdan Anayasa Mahkemesinin yetki alanı konusunda, uluslararası hukuktan yararlanılmasında bir beis bulunmamaktadır. Dolayısıyla değerlendirmelerimizde bireysel başvuru yoluna uygun olduğu ölçüde uluslararası hukukta benzer kavram ve örneklerden de yararlanacağız. Anayasa Mahkemesinin içtihatlarını geliştirirken, uluslararası hukuktaki gelişmeleri göz önünde bulundurmasında herhangi bir engel bulunmamaktadır. Nitekim Anayasa Mahkemesi de, kararlarında çeşitli uluslararası belgeleri zaman zaman dikkate almaktadır.¹⁰

Yetki alanı, Anayasa Mahkemesine bireysel başvuruda usule ilişkin kabul edilebilirlik koşulları arasında yer almaktadır.¹¹ Türkiye Cumhuriyeti Devletinin yetki alanı dışındaki hak ihlallerinden dolayı, Mahkeme esastan incelemeye geçmeyecektir.¹² Bu bakımdan Türkiye Cumhuriyeti Devletinin yetki alanı, aynı zamanda Anayasa Mahkemesinin de yetki alanını belirlemektedir. Hak ihlâline konu olan olayların Anayasa

¹⁰ AYM. BB. No: 2013/9662, K.T.: 6/1/2015, “36. Anayasa’nın 51-54. maddelerinde düzenlenen sendikal hak ve özgürlükler, benzer güvenceler getiren başta Örgütlenme Özgürlüğü Sözleşmesi ile Örgütlenme ve Toplu Pazarlık Hakkı Sözleşmesi olmak üzere ilgili Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Sözleşmeleri ve Avrupa Sosyal Şartı ile tamamlanmaktadır. Anayasa’nın 51-54. maddelerinde düzenlenen sendikal hak ve özgürlüklerin kapsamı yorumlanırken bu belgelerde yer alan ve ilgili organlar tarafından yorumlanan güvencelerin de göz önüne alınması gerekir.”

¹¹ Atasoy, s. 79 vd.; Ekinci, s. 179 vd.

¹² Bugüne kadar Anayasa Mahkemesinin, başvurunun yetki alanına girmediği (yer bakımından yetkisizliği) gerekçesiyle vermiş olduğu herhangi bir kabul edilemezlik kararına rastlayamadık.

Mahkemesinin yetki alanına girmesi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının uygulanması sonucunu doğurur. Makalede bireysel başvuru açısından Türkiye Cumhuriyeti Devletinin yetki alanı ve dolayısıyla Anayasa Mahkemesinin yetki alanı meselesi değerlendirilecektir.

1- YETKİ ALANI KAVRAMI

Yukarıda da ifade edildiği gibi, Anayasa ya da 6216 sayılı Kanunda bireysel başvuruya ilişkin olarak Anayasa Mahkemesinin yetki alanı düzenlenmemiştir. Bu yüzden öncelikle yetki alanı kavramı açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır. Biz makalemizde, “yer bakımından yetki” kavramı yerine, “yetki alanı” kavramını kullanmayı tercih ettik. Öğretide kullanılan¹³ “yer bakımında yetki” kavramının, konumuza ilişkin olarak Anayasa Mahkemesinin yetkisini tanımlamakta yetersiz kalacağını düşünmekteyiz. Zira “yer bakımında yetki” kavramı, coğrafi bir alanı da ifade etmektedir. Oysa aşağıda da görüleceği gibi, kamu gücü tarafından gerçekleştirilebilecek ve bireysel başvuruya konu olacak herhangi bir hak ihlâli, sadece Türkiye Cumhuriyeti Devleti ülkesinde değil, ülkesi dışında da, dünyanın hatta evrenin herhangi bir yerinde gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla Anayasa Mahkemesinin bireysel başvurudaki yetkisini, mekân, yani yer ile sınırlandırmak mümkün değildir. Bu durumda “yer bakımında yetki” kavramı, Anayasa Mahkemesinin yetkisini tanımlamakta yetersiz kalacaktır. Diğer taraftan yetki, bir davaya hangi yerdeki görevli mahkemede bakılacağını belirler.¹⁴ Yer bakımından yetki sorununun ortaya çıkabilmesi için, aynı tür mahkemededen, ülkede birden çok

¹³ Bireysel başvuru konusunda yapılan çeşitli çalışmalarda, bu hususun, Anayasa Mahkemesinin “yer bakımından yetkisi” olarak da ifade edildiği görülmektedir. Bkz. Özcan Özbey, *Türk Hukukunda Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Hakkı*, 2. Baskı, Adalet Yayınları, Ankara, 2013, s. 157; Ural, s. 246; Çınar, s. 190; Atasoy, s. 134 vd.; Ekinci, s. 186 vd. Ayrıca kitaplarda yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler Anayasa Mahkemesini bağlamasa da, yayınlarında da “yer bakımından yetki” ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Hüseyin Ekinci/Musa Sağlam, *66 soruda Bireysel Başvuru*, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2015, s. 9. Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuru kararları bilgi bankası internet sayfasında ise kabul edilmezlik kararları bağlamında, mahkemenin yetkisizliği nedeniyle kabul edilemezlik kistasları arasında (zaman, konu ve kişinin yanında) “yer bakımından yetkisizlik” ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. <http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/kararlar/kbb.html> (E.T. 02.10.2017).

¹⁴ Hakan Pekcanitez/Oğuz Atalay/Muhammet Özkes, *Medeni Usul Hukuku*, 2. Baskı, Ankara, 2001, s. 100.

mahkemenin bulunması gerekir.¹⁵ Bu tür bir çağrışıma sebebiyet vermesi için, bireysel başvuruda Anayasa Mahkemesinin yetkisi açısından, “Anayasa Mahkemesinin “yer bakımından yetkisi” yerine, “Anayasa Mahkemesinin yetki alanı” ifadesinin daha uygun olacağı kanısındayız.

AİHM’e göre de, devlet egemenliğinin kullanıldığı yer sadece ülke ile sınırlı değildir. Ülke dışında da devlet egemenliğinin kullanılması mümkündür. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin (AİHS) 1. maddesi,¹⁶ Sözleşmeye taraf devletlerin Sözleşmeye riayet yükümlülüğünü, ihlâl in kendi ülkesinde gerçekleşmesi şartına bağlamamıştır. Sözleşmede, taraf devletlerin Sözleşmeyi uygulama yükümlülüklerinin kapsamı, “yetki alanı (*within their jurisdiction*)” terimi ile ifade edilmiştir. Yetki alanından anlaşılması gereken, uluslararası hukuk tarafından belirlenmiş ve sınırlandırılmış olan söz konusu devletin egemenlik alanıdır.¹⁷ Kendi yetki alanında egemenlik yetkisini kullanırken hak ihlâlinde bulunan devlet, bu ihlâlden dolayı sorumludur.

2- ANAYASA MAHKEMESİ’NİN YETKİ ALANI

a) Anayasa Mahkemesinin Ülkede Geçekleşen Hak İhlâlleri Konusundaki Ülkesel Yetkisi

¹⁵ A. Şeref Gözübüyük, *Yönetel Yargı*, 24. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006, s. 353.

¹⁶ *Madde 1- Yüksek Sözleşmeci Taraflar kendi yetki alanları içinde bulunan herkesin, bu Sözleşmenin birinci bölümünde açıklanan hak ve özgürlüklerden yararlanmalarını sağlarlar.*
Article 1- The High Contracting Parties shall secure to everyone within their jurisdiction the rights and freedoms defined in Section I of this Convention.

¹⁷ Durmuş Tezcan/Mustafa Ruhan Erdem/Oğuz Sancakdar, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2002, s. 62 (Bundan sonra “Tezcan vd.”). AİHS’nin İngilizce metnindeki “*within their jurisdiction*” ifadesinin, Resmi Gazetede yayımlanan Türkçe çevirisi “kendi kaza haklarına tabi” şeklindedir: *Madde 1- Yüksek Âkid Taraflar kendi kaza haklarına tabi her ferde işbu Sözleşmenin birinci faslında tarif edilen hak ve hürriyetleri tanırlar* (Metin için bkz. R.G., 19.03.1954 tarih ve 8662 sayı). Ancak bu ifadenin “kendi yetki alanları içinde bulunan” olarak anlaşılması gerektiği ifade edilmektedir. Feyyaz Gölcüklü/Şeref Gözübüyük, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, 2. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 1996, s. 386. Tezcan/Erdem/Sancakdar, söz konusu ifadeyi “yargı yetkisine tabi olma”, bizim yetki alanı olarak ifade ettiğimiz kavramı ise “yargı alanı” olarak değerlendirmektedir. Tezcan vd., s. 62. Altıparmak ise, yetki alanı kavramının bir coğrafyayı çağrıştırması sebebiyle daha doğru ifadenin “yetkisine tabi” şeklinde olması gerektiğini belirtmektedir. Kerem Altıparmak, “Sınır Dışı Operasyonlarda Papatya Falı: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Davaya Bakacak, Bakmayacak, Bakacak...”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 5, No: 3, 2006, s. 50.

Bir devletin ülkesel yetkisi, iç egemenliği ile yakından ilgilidir. Devletin egemenlik unsurunun bir sonucu olarak, bir devletin ülkesinde tek yetkili, kural olarak¹⁸ sadece bu devlettir. Devlet, egemenlik yetkisini, yani kamu gücünü, münhasıran ve öncelikle kendi ülkesinde kullanır. Uluslararası Adalet Divanınının 9 Temmuz 2004 tarihli İşgal Altındaki Filistin Topraklarında Duvar Yapımınının Hukukî Sonuçları Danışma Görüşüne göre, bir devletin yetkisi öncelikle ülkeseldir ve bazen ülke dışında da kullanılabilir.¹⁹ Ülkesellik ilkesinin bir sonucu olarak, Anayasa Mahkemesi, Türkiye Cumhuriyeti Devletin egemenlik yetkisini kullandığı ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasasınının uygulandığı Türkiye Cumhuriyeti Devleti ülkesi sınırları içerisinde, Türkiye Cumhuriyeti Devleti kamu gücüne atfedilebilecek hak ihlallerinden dolayı yapılan bireysel başvuruları inceleme yetkisine sahiptir.

AİHM içtihatlarına göre de, “yetki alanı” kavramı, uluslararası hukuktaki anlamını yansıtacak şekilde mütalaa edilmelidir.²⁰ Uluslararası hukuka göre ve AİHS'nin 1. maddesi çerçevesinde bir devletin yetkisi esasen ülkeseldir²¹ ve devletin ülkesinin tamamında kullanıldığı kabul edilir.²² Dolayısıyla Sözleşmeye taraf devletlerin yetki alanı, kural olarak siyasal sınırlar içinde bulunan coğrafi bölge, yani ülkedir. Devletler, kendi ülkelerinde meydana gelen ve kendi organlarının yaptığı Sözleşme ihlallerinden sorumludurlar.²³

¹⁸ Devletin egemenlik yetkisine uluslararası hukuktan kaynaklanan istisnai kısıtlamaların getirilmesi mümkündür.

¹⁹ *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion*, ICJ Reports 2004, para. 109 (Bundan sonra “ICJ Reports 2004”). UAD, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin, kendi ülkesi dışında yetkisini icra eden bir devlet tarafından gerçekleştirilen eylemlere de uygulanabileceğini ifade etmiştir (para. 111). Divan, bazı farklılıklara rağmen, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ve Çocuk Hakları Sözleşmesi açısından da aynı sonuca ulaşmıştır (para. 112-113).

²⁰ *Case of Issa and Others v. Turkey*, Application no. 31821/96, para. 67.

²¹ *Case of Soering v. The United Kingdom*, Application no. 14038/88, para. 86 (Bundan sonra “Soering ve Birleşik Krallık Davası”); *Banković and Others v. Belgium and 16 Other Contracting States*, Application no. 52207/99, para. 59 ve 67 (Bundan sonra “Banković ve Diğerleri Davası”).

²² *Case of Al-Skeini and Others v. The United Kingdom*, Application no. 55721/07, para. 131 (Bundan sonra “Al-Skeini ve Diğerleri Davası”).

²³ Özbey, s. 158. AİHM'in yargılama yetkisi konusunda genel olarak bkz. Faruk Bilir, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Yargılama Yetkisi*, 2. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2012.

Devletin ülkesi, kara ve deniz ülkesi ile bunlar üzerindeki hava sahasından ibarettir. Deniz ülkesi bakımından içsular, boğazlar, karasuları ülke kavramına dâhilken, devletin çeşitli egemenlik yetkilerini kullandığı bitişik bölge, balıkçılık bölgesi, kıta sahanlığı, münhasır ekonomik bölge gibi alanlar ülke kavramına dâhil değildir.²⁴ Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kara ve deniz sınırları da çeşitli çok taraflı ve iki taraflı anlaşmalarla belirlenmiştir.²⁵ Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti Devleti ülkesi sınırları içinde ve bunların üzerindeki hava sahasında gerçekleşen ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti kamu gücüne atfedilebilecek olan hak ihlallerine karşı bireysel başvuru yoluna gidilebilecektir.²⁶

b) Anayasa Mahkemesinin Ülke Dışında Gerçekleşen Hak İhlalleri Konusundaki Yetkisi

Yukarıda da ifade edildiği gibi, bir devletin egemenlik yetkisi öncelikle ülkeseldir. Bununla birlikte devletin bu yetkisini ülke sınırları dışında kullandığı istisnai durumlar da mevcuttur.²⁷ Anayasa ve 6216 sayılı Kanun, bireysel başvuruya gidebilmeyi, hak ihlalinin Türkiye Cumhuriyeti Devleti ülkesi kabul edilen yerlerde gerçekleşmiş olması şartına bağlamamıştır. Bu konuda Kanunda herhangi bir sınırlama getirilmemiştir. Kanımızca Kanun, bu konuda bilerek sessiz kalmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devletinin, egemenlik yetkisini ülke dışında kullanması söz konusu olabilir. Egemenlik yetkisinin ülke dışında kullanılması, askeri ya da kolluk gücü faaliyetleri, insansız hava araçlarıyla yapılan operasyonlar, sınır ötesi operasyonlar, yakalama, tutuklama, sıcak takip, bir

²⁴ Devletin ülkesinin bir parçasını oluşturan deniz alanları ve devletin belirli egemen haklara sahip olduğu uluslararası deniz alanları hakkında geniş bilgi için bkz. Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri 2. Kitap*, 8. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005, s. 301 vd. (Bundan sonra “Pazarcı, 2. Kitap”).

²⁵ Türkiye Cumhuriyeti ülkesi sınırları hakkında güncel düzenlemeleri de içeren bilgiler konusunda bkz. Hüseyin Pazarcı, *Türk Dış Politikasının Başlıca Sorunları*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2015, s. 9 vd. Enver Bozkurt, *Devletler Hukuku Bakımından Türkiye'nin Sınır İlişkileri*, Kazancı Yayınları, İstanbul, 1992.

²⁶ Ülke sınırları içinde gerçekleşmesine rağmen Türkiye Cumhuriyeti Devletine atfedilemeyecek hak ihlalleri dolayısıyla bireysel başvuru yoluna gidilemeyecektir. Bu gibi durumlarda Türkiye Cumhuriyeti Devletinin hak ihlalinin engellenmesi konusunda ihmalinin bulunması durumunda, sorumluluğunun doğması söz konusu olabilecektir. Ancak hak ihlaline yol açan, Türkiye Cumhuriyeti Devletine atfedilemeyecek olan eylem değil, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin ihmaliidir. Bu iki durum birbiri ile karıştırılmamalıdır.

²⁷ ICJ Reports 2004, para. 109; *Banković ve Diğerleri Davası*, para. 67; *Al-Skeini ve Diğerleri Davası*, para. 132.

bölge üzerinde denetim kurulması gibi çok çeşitli durumlarda ortaya çıkabilir.

Kamu gücü tarafından gerçekleştirilebilecek ve bireysel başvuruya konu olacak herhangi bir hak ihlâli, dünyanın hatta evrenin herhangi bir yerinde gerçekleştirilebilir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti ülkesi dışında da Türkiye Cumhuriyeti Devleti kamu gücü tarafından hak ihlâlinin gerçekleştirilmesi durumunda bireysel başvuru yoluna gidilmesi mümkündür. Zira Anayasanın, dolayısıyla kanun koyucunun, ülke içinde ihlâline izin vermediği hakların, ülke dışında ihlâl edilmesini uygun göreceğini düşünmüyoruz. Şayet Türkiye Cumhuriyeti Devleti, ülkesi dışında bir yetki kullanıyorsa, bu yetkiyi öncelikle Anayasasına uygun olarak kullanılmalıdır.

Esasen kamu gücü, ister ülke içinde ister ülke dışında, nerede kullanılırsa kullanılsın, hak ihlâli oluşturuyorsa, şartlarının varlığı durumunda bireysel başvuru yoluna gidilebilecektir.²⁸ Bu açıdan, egemenlik yetkisinin ülke dışında kullanımına yönelik yapacağımız sınıflandırma, meseleyi daha anlaşılır kılmaya yönelik bir çabadır. Zira aşağıda ele alacağımız tüm durumlarda, bireysel başvurunun yetki alanına ilişkin olarak, dayanakları açısından kaçınılmaz olarak ortak olan hususları, ihlâlin ülke dışında gerçekleşmiş olması ve bu ihlâlin Türkiye Cumhuriyeti Devleti kamu gücü tarafından gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu açıdan yetki alanının belirlenmesinde kamu gücü anahtar kavram durumundadır. Örneğin her ikisi de Türkiye Cumhuriyeti ülkesi dışında gerçekleşmiş kabul edilecek olan münhasır ekonomik bölge veya yabancı bir devletin ülkesinde gerçekleşen hak ihlâline karşı bireysel başvuru yoluna gidilebil-

²⁸ *Al-Skeini ve Diğerleri Davasında*, Yargıç Bonello, ayrışık oyunda, verilen karara katılmış, ancak yargı yetkisini tespit etmek için "fonksiyonel test" (*functional test*) hipotezini önermiştir. Bonello'nun önerdiği fonksiyonel teste göre, taraf devletin yargı yetkisi, devletin tesis ettiği otorite ya da kontrolden başka bir şey değildir. Sözleşmenin taraf devletlere yüklediği sorumluluklara göre, yargı yetkisi ülkesel ya da ülke dışı olarak tanımlanamaz; yalnızca "fonksiyonel" olarak tanımlanabilir. Diğer bir deyişle, taraf devlet herhangi bir yerde otorite ve kontrole sahipse, burada gerçekleşecek her türlü ihlâl, ne olursa olsun, o devlete atfedilebilir. Söz konusu ihlâlin gerçekleştiği yerde o devletin yargı yetkisi ortaya çıkar. *Al-Skeini ve Diğerleri Davası*, *Concurring Opinion of Judge Bonello*, para. 11-14. Konuya ilişkin bkz. Yasemin Karadağ, *AİHM Kararlarında Ülke Dışı Yargı Yetkisi Kavramının Uygulanması ve Dönüşümü*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, 2015, s. 101 vd.

mesi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti kamu gücünün uygulanmasına bağlı olacaktır.²⁹

i) Ülkesel Yetkinin Ülke Dışında Kullanılması

Uluslararası hukukta devletler, kural olarak ülkelerinde kullandıkları yetkilerinin bazılarını ülke dışında da kullanma hakkına sahiptirler. Bu yetkilerin bir kısmı, ülkesel nitelikli yetkiler olmakla birlikte, bir devletin ülkesel yetkisinin belirli bir süreklilik içinde ülke dışına uzanması biçiminde ortaya çıkmaktadır.³⁰ Bu hak uluslararası andlaşmalardan ya da uluslararası örf ve âdet kurallarından doğabilir. Örneğin *herhangi bir devletin ülkesine dâhil olmayan uluslararası deniz alanları*; bitişik bölge, balıkçılık bölgesi, kıta sahanlığı, münhasır ekonomik bölge, açık deniz, Güney Kutup Bölgesi gibi alanlarda devletler çeşitli ülkesel yetkiler kullanabilmektedir.

Bugün için Türkiye'nin ilân edilmiş herhangi bir bitişik bölgesi ya da balıkçılık bölgesi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, bir devletin kıta sahanlığına sahip olması için bu durumu ilân etmesine gerek yoktur. Türkiye de, karasularının dış sınırından başlayarak deniz tabanında açık denize doğru uzanan kıta sahanlığı alanlarına sahiptir.³¹ Türkiye'nin Karadeniz'deki kıta sahanlığının yanında, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ile yapmış olduğu bir kıta sahanlığı sınırlandırması anlaşması³² uyarınca Akdeniz'de de kıta sahanlığı bulunmaktadır. Kıta sahanlığı, devletlerin söz konusu bu deniz tabanı yüzeyindeki ve toprak altındaki doğal kaynaklardan yararlanma hakkı vermektedir. Şayet Türkiye Cumhuriyeti Devletine ait kıta sahanlığı üzerinde, Türkiye Cumhuriyeti Devletine atfedilebilecek kamu gücünden kaynaklanan bir hak ihlâli

²⁹ Aşağıda yeri geldikçe değineceğimiz AİHM içtihatlarında, devletlerin ülke dışı yetkileri, temelde iki başlık altında sınıflandırılmaktadır: i) Bir bölgede etkin denetim kurulması ve ii) kişiler üzerinde devlet görevlilerinin yetki ve denetimi.

³⁰ Geniş bilgi için bkz. Pazarıcı, 2. Kitap, s. 54 vd.

³¹ Türkiye'nin sahip olduğu kıta sahanlıklarının sınırları konusunda bkz. *ibid.*, s. 373 vd.

³² Türkiye Cumhuriyeti ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Arasında Akdeniz'de Kıta Sahanlığı Sınırlandırılması Hakkında Anlaşma. Metin için bkz. R.G., 10.10.2012 tarih ve 28437 sayı.

gerçekleşmişse, bu ihlâlâ yönelik olarak bireysel başvuru yoluna gitmek mümkün olacaktır.³³

Aynı şekilde, münhasır ekonomik bölge de, kıyı devletine, karasularından başlayarak belirli bir mesafeye kadar ulaşan ve bu alanda su tabakası ve deniz yatağı ile altındaki alanda çeşitli ekonomik hak ve yetkiler tanıyan bir alandır. Türkiye'nin Karadeniz'de 200 millik münhasır ekonomik bölgesi bulunmaktadır. Bu alanda Türkiye Cumhuriyeti Devletine atfedilebilecek kamu gücünden kaynaklanan bir hak ihlâlâ gerçekleşmişse, bu ihlâlâ yönelik olarak bireysel başvuru yoluna gitmek mümkün olacaktır.

Açık denizler ve bunun üzerindeki hava sahası, hiçbir devletin egemenliğine tabi olmayan ve uluslararası hukuka göre bütün devletlerin yararlanmasına açık alanlardır. Bu alanlar, Türkiye Cumhuriyeti Devleti ülkesine dâhil değildir. Açık deniz ve bunun üzerindeki hava sahası, çeşitli uluslararası andlaşmalarla³⁴ ve uluslararası örf ve âdete göre belirlenmektedir ve bu alanlara ilişkin temel ilke *serbestlik ilkesidir*. Açık denizin serbestliği ilkesi, barış zamanında deniz ulaşımı, açık deniz üzerindeki hava sahasında hava ulaşımı, balıkçılık ve canlı kaynakların avlanması, bilimsel araştırma, kablo ve boru döşeme ile bu alanda yapay ada ya da tesisler kurma konularında, denize kıyısı olsun ya da olmasın bütün devletlerin eşit şartlarda yararlanabileceğini öngörmektedir (1958 Cenevre Açık Deniz Sözleşmesi, mad. 2; 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi, mad. 87).

³³ Ancak unutulmamalıdır ki, kıta sahanlığı sadece deniz tabanını kapsamaktadır ve devletin ülkesine dâhil değildir. Kıta sahanlığı üzerinde bulunan su alanı ve hava sahasının hukuksal rejimi, kıta sahanlığı rejiminden farklıdır. Örneğin kıta sahanlığı üzerindeki su alanı, münhasır ekonomik bölge ise, münhasır ekonomik bölgeye ilişkin kurallar, açık deniz ise açık denize ilişkin kurallar uygulanacaktır. Dolayısıyla hak ihlâlânin kıta sahanlığı üzerinde gerçekleşmiş sayılabilmesi için deniz tabanında gerçekleşmiş olması gerekir. Kıta sahanlığı üzerindeki su kütlesinde gerçekleşen hak ihlâlâ, kıta sahanlığında değil, duruma göre örneğin, münhasır ekonomik bölge ya da açık denizde gerçekleşmiş sayılabilecektir. Bununla birlikte kıta sahanlığı üzerine, çeşitli tesisler kurulmuşsa, buralarda gerçekleşen hak ihlâlâlerinden dolayı da bireysel başvuru yoluna gitmek mümkün olacaktır.

³⁴ 1958 Cenevre Açık Deniz Sözleşmesi, 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi. Türkiye, bu Sözleşmelere taraf değildir. Ancak Sözleşmelerin ilgili hükümleri uluslararası örf ve âdet kurallarını yansıtmaktadır.

Devletler, açık denizlerden uluslararası hukukun getirdiği sınırlamalar çerçevesinde yararlanabilir ve egemenlik yetkilerini buralarda kullanabilirler. Devletlerin açık denizlerde kendi adlarına kullanabileceği “izleme hakkının” yanı sıra, diğer devletlerle paylaştığı uyuşturucu madde kaçakçılığı,³⁵ deniz haydutluğu,³⁶ köle ticaretinin önlenmesi gibi konularda da yetkileri bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti de açık denizde bu ve benzer hususlara ilişkin yetkilerini kullanırken, bir hak ihlâlinin gerçekleşmesi durumunda, bireysel başvuru yoluna gidilebilecektir.

Açık denizde uyuşturucu madde kaçakçılığı konusundaki yetki alanı meselesi, *Medvedyev ve Diğerleri Davasında*³⁷ AİHM’in önüne gelmiştir. Olayda Fransız makamları, Kamboçya bandıralı bir kargo gemisinin uyuşturucu madde taşıma ihtimali bulunduğunu öğrenmiştir. Fransız makamları sözlü notla ile Kamboçya’dan müdahale izni almıştır. Fransız Özel Kuvvetleri, açık denizde kargo gemisinin kontrolünü sağlayarak ve gemi mürettebatını kendi gemilerinde gözaltına almış, gemiyi Fransa’nın Brest Limanına yönlendirmiştir. Gemi mürettebatı olan başvuranlar, Fransız makamlarının yargı yetkisi olmadığı gerekçesiyle, özgürlüklerinden mahrum bırakıldıkları konusunda şikâyetçi olmuşlardır.³⁸ AİHM, Fransa’nın gemi ve mürettebatı üzerinde, gemiyi durdur-

³⁵ Ancak aşağıda da ifade edildiği gibi, BM Deniz Hukuku Sözleşmesinin uyuşturucu madde kaçakçılığına ilişkin hükümleri, uluslararası örf ve âdet hukuku kurallarını yansıtmamaktadır.

³⁶ Deniz haydutluğunda devletlerin yargı yetkileri konusunda bkz. Kerem Batır, *Yirmibirinci Yüzyılda Deniz Haydutluğu ve Uluslararası Hukuk*, USAK Yayınları, Ankara, 2011, s. 47 vd. Türkiye’nin deniz haydutluğu ile mücadelede katkısının ulusal ve uluslararası hukuk açısından dayanakları konusunda bkz. Uğur Bayıllıoğlu, “Somali Sahilleri ve Açıklarında İşlenen Deniz Haydutluğu Fiillerine Karşı Yürütülen Mücadelenin Hukuki Dayanakları ve Türkiye’nin Durumu”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: XV, Sayı: 1, 2011, s. 147 vd.

³⁷ *Case of Medvedyev and Others v. France*, Application no. 3394/03 (Bundan sonra “*Medvedyev ve Diğerleri Davası*”).

³⁸ AİHM, Kamboçya’nın BM Deniz Hukuku Sözleşmesine taraf olmadığı için, Sözleşmenin Fransız makamlarının müdahalesine yasal olarak dayanak oluşturmadığını, başka bir devlet bandıralı bir geminin uyuşturucu kaçakçılığı yaptığını düşündürecek ciddi nedenlere sahip her devlete bu gemiyi müdahale etme izni veren bir uluslararası örf ve âdet hukuku kuralının varlığını ortaya koyacak devletler arasında istikrarlı bir uygulamanın bulunmadığını, Sözleşmenin açık denizde yasadışı uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadeleyle ilgili maddelerinin, bu alanda, uluslararası düzeyde tanınmış belli uygulama ve kuralları ve bir uzlaşmayı yansıtmadığı, bununla birlikte Sözleşme bu olayda uygulanmasa da, Kamboçya’nın Fransız makamlarının müdahalesine sözlü bir şekilde izin verdiği, ilgili makamlar arasında rızanın bulunduğunu göz önünde bulundurarak karar vermiştir. Bkz. para. 85, 92.

ma anından itibaren Fransa'da yargılanıncaya kadar en azından *de facto*, sürekli ve kesintisiz bir şekilde tam ve münhasır kontrol uyguladığı, başvuruların etkili bir şekilde Sözleşmenin 1. maddesinin amaçları bakımından Fransa'nın yetki alanında olduğuna hükmetmiştir.³⁹ AİHM, bu karar ile devletlerin açık denizlerde kişiler üzerinde kontrol uygulamalarının, bu durumu yetki alanları içine dâhil ettiğini kabul etmiştir.

Hiçbir devletin ülkesine dâhil olmayan ve devletlerin bazı ülkesel yetkilerini kullanabildiği alanlardan birisi de Güney Kutup Bölgesidir. Türkiye'nin de taraf olduğu 1 Aralık 1959 tarihli *Antartika Andlaşması Metni*,⁴⁰ Andlaşmaya taraf devletlere Güney Kutup Bölgesi üzerinde çeşitli ülkesel yetkiler kullanmalarına yetki vermektedir. Türkiye'de son dönemde, Güney Kutup Bölgesinde bilimsel araştırma yapmak amacıyla çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır. Dolayısıyla Güney Kutup Bölgesinde Türkiye Cumhuriyeti Devletine atfedilebilecek kamu gücünden kaynaklanan bir hak ihlâli gerçekleşmişse, bu ihlâlâye yönelik olarak bireysel başvuru yoluna gitmek mümkün olacaktır.

Görüldüğü gibi, herhangi bir devletin ülkesine dâhil olmayan kıta sahanlığı, münhasır ekonomik bölge, açık deniz, Güney Kutup Bölgesi gibi uluslararası deniz alanlarında Türk kamu gücüne atfedilebilecek bir hak ihlâlinin gerçekleşmesi durumunda, Anayasa Mahkemesinde bireysel başvuru yoluna gidilebilecektir. Zira bu alanlarda, Türkiye'nin, ülkesel yetkisinin ülke dışına uzanması söz konusudur.

Bu bağlamda akla gelebilecek sorulardan birisi de, Türk Ceza Kanununun (TCK) yer bakımından uygulama alanını düzenleyen özellikle 8/2 (b), (c), (d) hükümlerindeki⁴¹ farazi ülke olarak kabul edilen alan-

³⁹ Para. 67

⁴⁰ Metin için bkz. R.G., 18.09.1995 tarih ve 22408 sayı.

⁴¹ Yer bakımından uygulama

Madde 8- (1) Türkiye'de işlenen suçlar hakkında Türk kanunları uygulanır. Fiilin kısmen veya tamamen Türkiye'de işlenmesi veya neticenin Türkiye'de gerçekleşmesi halinde suç, Türkiye'de işlenmiş sayılır.

(2) Suç;

a) Türk kara ve hava sahaları ile Türk karasularında,

b) Açık denizde ve bunun üzerindeki hava sahasında, Türk deniz ve hava araçlarında veya bu araçlarla,

larda, bireysel başvuru açısından Anayasa Mahkemesinin yetkili kabul edilip edilmeyeceğidir.

TCK'ya göre suç, *açık denizde ve bunun üzerindeki hava sahasında, Türk deniz ve hava araçlarında*⁴² veya bu araçlarla işlendiğinde Türkiye'de işlenmiş sayılır [(mad 8/2 (b)). TCK, bu alanlarda Türk deniz ve hava araçlarında veya bu araçlarla işlenen suçları Türkiye'de işlenmiş sayarak, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin egemenlik yetkisini ülke dışına genişletmiştir.

Yine TCK'ya göre suç, *Türk deniz ve hava savaş araçlarında* veya bu araçlarla işlendiğinde Türkiye'de işlenmiş sayılır [(mad 8/2 (c)). Uluslararası hukukta devlet deniz ve hava araçlarının dokunulmazlıkları bulunmaktadır. Bu araçlar nerede bulunursa bulunsun (örneğin açık deniz ya da hava sahası, başka bir devletin ülkesi) bayrak devletinin yetkisine tabidir.

Son olarak TCK'ya göre suç, *Türkiye'nin kıta sahanlığında veya münhasır ekonomik bölgesinde tesis edilmiş sabit platformlarda* veya bunlara karşı işlendiğinde Türkiye'de işlenmiş sayılır [(mad 8/2 (d)). Yukarıda da ifade edildiği gibi, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge, devletin ülkesine dâhil olmayan, bununla birlikte çeşitli egemenlik yetkilerini kullanabildiği alanlardır.

Kanımızca kanun koyucu, TCK ile devletin egemenlik yetkisini söz konusu alanlarda tanıdığı için, bireysel başvuru açısından da bu alanlarda devletin egemenlik yetkisinin var olduğu kabul etmek gerekir. Zira TCK'nın uygulandığı bir alanda, örneğin ceza hukukunun temel ilkelerini düzenleyen Anayasanın 38. maddesi gibi temel bir hükmün, yani Anayasanın uygulanmaması düşünülemez. Bu gibi durumlarda Mahke-

c) *Türk deniz ve hava savaş araçlarında veya bu araçlarla,*

d) *Türkiye'nin kıta sahanlığında veya münhasır ekonomik bölgesinde tesis edilmiş sabit platformlarda veya bunlara karşı, işlendiğinde Türkiye'de işlenmiş sayılır.*

⁴² Deniz ve hava araçları üzerinde devletin kişisel yetkisi bulunmaktadır. Kişisel yetki durumunda bireysel başvuru yoluna gidilebilmesi aşağıda ele alınacaktır.

menin ülke dışı yetkisi tartışmalarına girmeye gerek kalmaksızın Mahkemeyi yetkili kabul etmek gerekir. TCK'dan bunun zımnen çıkarılması mümkündür. Dolayısıyla açık denizde ve bunun üzerindeki hava sahasında, Türk deniz ve hava araçlarında; Türk deniz ve hava savaş araçlarında; Türkiye'nin kıta sahanlığında veya münhasır ekonomik bölgesinde tesis edilmiş sabit platformlarda Türkiye Cumhuriyeti Devletine atfedilebilecek, Türkiye Cumhuriyeti Devleti kamu gücü tarafından bir hak ihlâlinin gerçekleşmesi durumunda, bireysel başvuru yoluna gidilebilecektir.⁴³

ii) Ülke Dışında Bir Bölgede Etkin Denetim Kurulması Durumunda Anayasa Mahkemesinin Yetkisi

Türkiye dışındaki bir bölgede, Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından etkin denetim kurulması durumunda Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuruda yetkisine ilişkin hususların açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Bir devletin ülkesi dışındaki bir bölgede etkin denetim kurması, çeşitli şekillerde ortaya çıkabilir. Örneğin bir devletin başka bir devletin ülkesinde, askerî faaliyetlerin sonucu olarak, *işgal* ya da *istila* gibi yöntemlerle egemenlik yetkilerini kullanması mümkündür.

Türkiye'nin yabancı bir ülkede etkin denetim kurmasına ilişkin hususlar, özellikle Kıbrıs meselesinde gündeme gelmektedir ve Suriye bağlamında Fırat Kalkanı Harekâtı veya diğer askeri harekâtlar çerçevesinde de gündeme gelmesi kuvvetle muhtemeldir.

Kıbrıs meselesi ile ilgili olarak konu, Türkiye'nin Kıbrıs'a yaptığı askeri harekât sonucu, KKTC'de bulunan mülklerine ulaşamayan Güney Kıbrıs Rum Yönetimi vatandaşı Loizidou'nun başvurusu üzerine *Loizidou Davasında* Mahkeme tarafından tartışılmıştır. Mahkemeye göre, "*Sözleşmenin konusu ve amacı göz önünde tutulduğunda, ister hukuka uy-*

⁴³ Ural'a göre, Mahkemeye başvuru için "olağan kanun yollarının tüketilmiş olması" gerektiği için ilk olarak yargılama usulüne ilişkin kanunlar çerçevesinde Türkiye'de olağan yargı yerlerinin yetki alanlarına giren bütün davalar, Anayasa ve Kanunda belirtilen şartları taşımaları halinde Anayasa Mahkemesi önüne getirilebilecektir. Ural, s. 246.

gun isterse hukuk dışı olsun, askeri bir eylemin sonucu olarak kendi ulusal sınırlarının dışındaki bir bölgede etkili denetim uyguladığında, Sözleşmeciler Tarafın sorumluluğu ortaya çıkabilir. Böyle bir bölgede Sözleşmede yer alan hak ve özgürlükleri güvence altına alma yükümlülüğü *doğrudan, bu Devletin silahlı kuvvetleri aracılığıyla ya da kendisine tabi yerel bir yönetim aracılığıyla uygulanan bir denetimden kaynaklanır.*⁴⁴ Mahkeme, Loizidou'nun mallarının denetimini kaybetmiş olmasını, Kıbrıs'ın Kuzey bölgesinin Türk askerleri tarafından "işgal" edilmiş olmasından ve bu bölgede KKTC'nin kurulmuş olmasına ve Türk askerlerinin başvuru alanının mülküne ulaşmasını engellemelerine bağlamış⁴⁵ ve eylemleri Türkiye'nin yetki alanında kabul etmiştir. Bununla birlikte Mahkeme, olayların Türkiye'ye atfedilebilir olup olmadığı ve devletin sorumluluğuna yol açıp açmadığı meselesini, davanın esasında karara bağlama gerekçesiyle değerlendirmemiştir.⁴⁶

Türk Hükümeti, şikâyet konusu olan işlem veya ihmallerin esas itibarıyla Türkiye'nin değil, Kıbrıs'ın kuzeyinde kurulu bulunan ve bağımsız bir devlet olan KKTC'nin eylem veya ihmalleri olduğunu,⁴⁷ olayların Türkiye'nin değil KKTC'nin yetki alanına girdiğini⁴⁸ ileri sürmüştür.

Mahkemenin kararında görüldüğü gibi, Mahkeme, Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri müdahalesinin hukuka uygun olup olmadığı meselesini değerlendirmeksizin, etkin denetim kriterine dayanarak, olayları Türkiye'nin yetki alanında kabul etmiştir.⁴⁹ Mahkemeye göre, denetimin devletin silahlı kuvvetleri aracılığıyla ya da kendisine tabi yerel bir yönetim aracılığıyla uygulanmasının da bir önemi yoktur. Mahkeme, bu kararı ile adeta devletin ülkesel yetkisinin ülke dışına uzanmasını kabul ederek, KKTC'yi Türkiye'nin ülkesel yetkisi içinde kabul etmiştir.

⁴⁴ Loizidou v. Turkey (Preliminary Objections), Application no. 15318/89, para. 62.

⁴⁵ Para. 63.

⁴⁶ Para. 64.

⁴⁷ Para. 47.

⁴⁸ Para. 55.

⁴⁹ Kıbrıs ile ilgili olarak ayrıca bkz. Manitaras and Others against Turkey, Application no. 54591/00.

Kanımızca Türk Hükümetinin haklı olarak ileri sürdüğü, eylem veya ihmallerin Türkiye Cumhuriyeti Devletine atfedilemeyeceğine ilişkin gerekçe oldukça yerindedir. Benzer başvuruların Anayasa Mahkemesi önüne gelmesi durumunda, Anayasa Mahkemesinin aynı yönde karar vermesi en doğru yaklaşım olacaktır. Zira diğer devletler tarafından tanınmış ya da tanınmasın, KKTC'nin kendine ait bir kamu gücü bulunmaktadır. KKTC'de ortaya çıkabilecek hak ihlallerinin Türkiye Cumhuriyeti Devletine atfedilebilmesi olanağı yoktur. AİHM'in farklı yönde karar vermesi, bu konuda Anayasa Mahkemesini bağlamamalıdır. Anayasa Mahkemesi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından ayrı bir devlet olarak tanınan KKTC'nin eylemlerini, bu bağlamda değerlendirmek zorundadır.⁵⁰ Kanımızca Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) Türkiye'nin meşru hakları çerçevesinde KKTC'de bulunması, KKTC üzerinde etkin denetim uyguladığı anlamına gelmemelidir. Bu tür bir yaklaşım, hukuksal olmaktan çok siyasidir. AİHM'in yaklaşımının aksine, KKTC kamu gücünün tüm eylemlerinden Türkiye Cumhuriyeti Devleti sorumlu tutulamaz. Konuya ilişkin her somut olayı ayrı ayrı değerlendirmek gerekmektedir. Örneğin somut olayda, TSK'nın eylemi, KKTC kamu gücü denetimi altında gerçekleşmiş ve hak ihlali ortaya çıkmışsa, bu durumda eylem Türkiye Cumhuriyeti Devletine değil KKTC'ye atfedilecektir. KKTC kamu gücünün eylemleri, ister doğrudan KKTC makamları tarafından gerçekleştirilmiş olsun, isterse KKTC makamlarının Türk unsurları üzerindeki denetimi yoluyla gerçekleşmiş olsun, Anayasa Mahkemesinin yetki alanının dışındadır. Daha önce de ifade edildiği gibi, yetki alanının belirlenmesinde, kamu gücü anahtar rol üstlenmektedir. Gerçekten de, isnat ve yetki çoğu zaman, etkin denetim gibi, aynı kav-

⁵⁰ Çoban'a göre diğer ülkeler tarafından tanınmamış olsa da Türkiye'nin tanıdığı bir devletin egemenlik alanındaki fiillerden dolayı yapılacak bireysel başvuruları Mahkemenin inceleme yetkisi olmayacaktır. Dolayısıyla KKTC'den bireysel başvuru kabulü mümkün değildir. Ali Rıza Çoban, "Bireysel Başvuru: Türk Anayasa Mahkemesi İçin Ağır İş Yükü Sorunu", *AİHM ve Türkiye II: Anayasa Şikâyeti ve AİHM*, Ed.: Ahmet Taşkın, Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, 2011, s. 196. Benzer şekilde Ekinci/Sağlam'a göre de, Türkiye'nin tanıdığı bir başka devletin egemenlik alanı içinde o devletin kamu gücü işlemleri nedeniyle haklarının ihlâl edildiğini ileri sürenler Anayasa Mahkemesine başvuru yapamazlar. Anayasa Mahkemesinin yabancı devletlerin ya da uluslararası veya uluslararası örgütlerin işlemleri aleyhine yapılacak bireysel başvuruları inceleme yetkisi bulunmamaktadır. Ekinci/Sağlam, s. 9.

ramlardan yola çıkarak değerlendirme yapmayı gerektirir.⁵¹ Yetkinin belirlenmesinde uluslararası sorumluluk çerçevesinde isnadın ve yetki konusunun bir arada ele alınması ve uluslararası hukukun isnada uygulanan kurallarının uygulanması tavsiye edilebilir. Zira isnat kurulamıyorsa yetki tespiti de yapılamayacaktır.⁵²

Şayet TSK'nın eylemi, KKTC makamlarının denetiminden ayrı olarak özerk bir şekilde gerçekleşmişse, bu durumda eylemin Türkiye Cumhuriyeti Devletine atfedilebilmesi olanağı doğabilecektir. Ancak dikkat çekmek gerekir ki, buradaki sorumluluk, TSK'nın Adada bulunmasından kaynaklanan ülke dışındaki bir bölgede etkin denetim kurmaktan kaynaklanan genel sorumluluk değil, somut olaya ilişkin hak ihlâlinden kaynaklanan sorumluluk olmalıdır. Aşağıda görüleceği gibi, Türk kamu gücünün ülke dışında bir bölgede etkin denetim kurmaksızın kişiler üzerinde yetki kullanması durumunda hak ihlâlinin gerçekleşmesi mümkündür. Ancak AİHM, Türkiye'nin, KKTC makamlarının politika ve fiillerinden dolayı Sözleşme uyarınca genel sorumluluğunu geniş olarak yorumlamaktadır. Buna göre, *"Kuzey Kıbrıs'ın tamamında etkili denetim uyguladığı göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'nin sorumluluğu, kuzey Kıbrıs'taki kendi asker ve görevlilerinin fiilleriyle sınırlı olmayıp, Türk askeri ve diğer destekler yoluyla ayakta duran yerel yönetimin eylemlerini de içermektedir."*⁵³ Mahkemeye göre, bir ülke üzerinde bir el koyma olduğu kanıtlandığı sürece, bunu yapan Sözleşmeci devletin, bağımlı yerel yönetimin eylem ve politikaları üzerinde belirli bir kontrol kullanıp kullanmadığını belirlemeye gerek kalmamaktadır. Askeri ve diğer tür destekleriyle, bu yönetimin devamını sağladığı için söz konusu devlet, bu yönetimin yaptığı politika ve eylemlerden dolayı sorumlu olmaktadır. Sözleşmeci devletin kendi sınırları dışındaki bir toprak parçası üzerinde, etkili bir kontrol kullanıp kullanmadığına karar verebilmek için Mahkeme esasen, devlet tarafından söz konusu toprak

⁵¹ Meltem Sarıbeyoğlu-Skalar, "Ülke Dışındaki Askeri Faaliyetlerde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Genişleyen Yetki Alanı: Jaloud/Hollanda Kararı", Prof. Dr. Hüseyin Pazarci'ya Armağan, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2015, s. 804

⁵² Ibid., s. 805. Ayrıca bkz. Terzioğlu, s. 46 vd.

⁵³ *Case of Cyprus v. Turkey, Application no. 25781/94, para. 77.*

parçası üzerine yerleştirilen askerlerin sayısına bakmaktadır. Bununla birlikte örneğin devletin, bağımlı yerel yönetime vermiş olduğu askeri, ekonomik ve politik destek de, bu devletin bölgede etki ve kontrolünü sağlamada diğer unsurlar olarak göz önünde bulundurulmaktadır.⁵⁴

Türkiye dışındaki bir bölgede, Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından etkin denetim kurulması iddialarına ilişkin olarak, Anayasa Mahkemesinin önüne gelebilecek başvuru konularından birisi de, Fırat Kalkanı Harekâtı ile bağlantılı durumlardır. Bilindiği gibi, terör örgütleri DAES ve PYD/YPG, Türkiye'yi hedef alan saldırılarda bulunmaktadır. Türkiye, bu terör saldırılarını durdurabilmek için uluslararası terörizme karşı meşru müdafaa hakkı çerçevesinde 24 Ağustos 2016 tarihinde başlayıp, 29 Mart 2017 günü sona erdiği açıklanan Fırat Kalkanı Harekâtını gerçekleştirmiştir.

Meşru müdafaa hakkının sınırlarından birisi *orantılılık ilkesidir*. Orantılılık ilkesi, hem kuvvet kullanma hukuku (*jus ad bellum*), hem de silahlı çatışmalar hukuku (*jus in bello*) açısından önem taşımaktadır.⁵⁵ BM Şartının 51. maddesinde yer almamasına rağmen, örf ve âdet hukukundan kaynaklanan orantılılık, saldırıyı durduracak ve etkilerini ortadan kaldıracak ölçüde kuvvete başvurulmasıdır.⁵⁶

⁵⁴ *Case of Catan and Others v. Moldova and Russia, Application nos. 43370/04, 8252/05 and 18454/06*, para. 106, 107; *Case of Loizidou v. Turkey, Application no. 15318/89*, para. 16, 56. *İlaşcu ve Diğerleri Davasında*, AİHM, Transdinyester Moldova Cumhuriyetinin Rusya Federasyonunun desteğiyle kurulduğunu, Rusya Federasyonunun etkin yetkisi ya da en azından belirleyici etkisi altında olduğunu, Rusya Federasyonu tarafından verilen askeri, ekonomik, mali ve siyasi destek yoluyla varlığını sürdürdüğünü ifade etmiştir. *Case of İlaşcu and Others v. Moldova and Russia, Application no. 48787/99*, para. 392. *İlaşcu ve Diğerleri Davasında* verilen karar ile, Kıbrıs kararları arasında bir benzerlik bulunsa da, Mahkeme, sınır ötesi yetki kullanmasını tespit ederken kullandığı "belirleyici etki" ölçütü ilk kez kullanılan bir testtir. Hasan Bakırcı, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Taraf Devletlerin Ülkeleri Dışındaki Eylemlerinden Doğan Sorumluluğu", *Haşim Kılıç'a Armağan*, Ed.: Ali Rıza Çoban/Serdar Gülener/Musa Sağlam/Hüseyin Ekinci, Cilt: 2, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2015, s. 1285. Ermenistan'ın Dağlık Karabağ üzerindeki etkin denetimi ve yetki alanı konusunda bkz. *Case of Chiragov and Others v. Armenia, Application no. 13216/05*, para. 167 vd.

⁵⁵ David Kretzmer, "The Inherent Right to Self-Defence and Proportionality in Jus Ad Bellum", *EJIL*, 2013, Vol. 24, No. 1, s. 236.

⁵⁶ Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri 4. Kitap, 2. Bası*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006, s. 120 (Bundan sonra "Pazarcı, 4. Kitap").

Kuvvet kullanma hukuku bakımından Harekâtın meşruiyeti ile ilgili olarak tartışma konusu olabilecek hususlardan birisi de, Harekât sona ermesine rağmen TSK'nın Suriye topraklarında kalmaya devam etmesidir. Zira Harekâtın sona ermesine rağmen, TSK'nın Suriye topraklarında bulunması, orantılılık ilkesinin ihlâli olarak değerlendirilip, meşru müdafaa hakkının sınırlarının aşıldığı ileri sürülebilir. Ancak unutulmalıdır ki, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, saldırının etkilerini ortadan kaldıracak ölçüde bir kuvvet kullanımı, meşru müdafaa hakkı kapsamında değerlendirilecektir. Dolayısıyla DAESH unsurlarının, TSK'nın temizlediği bölgelere tekrar yerleşmesinin mümkün olmadığını kesinleşmesine kadar, TSK'nın bu bölgelerde kalması, orantılılık ilkesine aykırı sayılmayacaktır. Zira bölgede bir otorite boşluğu vardır ve bu boşluk devam ettiği sürece TSK burada bulunabilir. Meşru müdafaa hakkı, bu bakımdan sınırları çerçevesinde kullanılmıştır. Harekât sona erse de, saldırının etkileri tamamen bertaraf edilmiş değildir. DAESH, bölgede faaliyetlerine devam etmektedir. Bu yüzden Türkiye'nin meşru müdafaa hakkı devam etmektedir.⁵⁷

Meşru müdafaa hakkı, tehdidin devlet dışı aktörlerden kaynaklanması durumunda hedef devletin ülkesi üzerindeki egemenlik haklarından mahrum bırakılmasına imkân vermez.⁵⁸ Bununla birlikte, otorite boşluğunun bulunduğu ve bu boşluğun hedef devlet tarafından doldu-

⁵⁷ Nitekim TBMM daha önceki sınır ötesi operasyonlar için daha önce aldığı kararların gerekçesini bu doğrultuda genişletmiştir. TBMM'nin 23 Eylül 2017 tarihli ve 1162 sayılı "Türkiye'nin Milli Güvenliğine Yönelik Ayrılmış Hareketler, Terör Tehdidi ve Her Türlü Güvenlik Riskine Karşı Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Gerekli Her Türlü Tedbiri Almak, Irak ve Suriye'deki Tüm Terörist Örgütlerden Ülkemize Yönelebilecek Saldırıları Bertaraf Etmek ve Kitleli Göç Gibi Diğer Muhtemel Risklere Karşı Ulusal Güvenliğimizin İdame Ettirilmesini Sağlamak İçin Hudut, Şümul, Miktar ve Zamanı Hükümetçe Takdir ve Tayin Olunacak Şekilde, Gerektiğinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesi, Yabancı Silahlı Kuvvetlerin Türkiye'de Bulunması ve Bu Kuvvetlerin Hükümetin Belirleyeceği Esaslara Göre Kullanılması ile Hükümet Tarafından Belirlenecek Esaslara Göre Gerekli Düzenlemelerin Yapılması İçin Anayasa'nın 92'nci Maddesi Uyarınca Türkiye Büyük Millet Meclisinin 02.10.2014 Tarihli ve 1071 Sayılı Kararıyla Hükümete Verilen ve Son Olarak 01.10.2016 Tarihli ve 1128 Sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi Kararıyla 30.10.2017 Tarihine Kadar Uzatılan İzin Süresinin 30.10.2017 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Uzatılmasına Dair Karar"ında bu durum, "PKK/PYD-YPG ve DEAS başta olmak üzere, Suriye'de mevcudiyetini sürdüren terör örgütleri ülkemize yönelik eylemlerini sürdürmektedir." şeklinde ifade edilmiştir. Metin için bkz. R.G., 24.09.2017 tarih ve 30190 sayı.

⁵⁸ Ahmet Hamdi Topal, *Uluslararası Terörizm ve Terörist Eylemlere Karşı Kuvvet Kullanımı*, Beta Yayınları, İstanbul, 2005, s. 153.

rulamaması durumunda, terör saldırısına maruz kalan devletin gereken tedbirleri alması olağan kabul edilmelidir. Suriye’de de yönetimin acziyeti dolayısıyla bir otorite boşluğu mevcuttur. Türkiye’nin güvenliğini sağlaması açısından otorite boşluğu bulunan bölgede gereken tedbirleri alması, orantılılık ilkesine aykırı kabul edilemez.

Bu konuyla bağlantılı olarak, Türkiye’nin, Harekâtın sona ermesine rağmen Suriye topraklarında kalmaya devam etmesinin orantılılık ilkesini ihlâl ettiği, meşru müdafaa hakkının sınırlarını aştığı iddiasının bir sonucu olarak, Türkiye’nin artık “işgalci” konumda olduğu yönünde tartışmalar da gündeme gelmektedir.⁵⁹ İşgal rejimi, bir devlet ülkesi üzerinde, bu ülke devletinde hukuksal olarak ayrılmadan, yabancı askeri kuvvetlerin varlığı ve belirli bir süre bunların denetimi altında bulunma durumudur. İşgal ile istilayı da karıştırmamak gerekmektedir. İstila, bir devlet ülkesine yabancı askeri kuvvetlerin girmesini belirtir ve belirli bir süreklilik gösteren işgal rejiminden farklıdır. İşgal rejiminde işgalci devlet, işgal edilen ülke üzerinde doğrudan bir yönetim düzeni oluşturmaktadır. Bununla birlikte işgal rejiminde, denetim altına alınan devletin ülkesi, işgal devletinin ülkesini oluşturmamaktadır. İşgal devletinin, işgal edilen ülkeyi ülkesine katması uluslararası hukuka aykırıdır. 1907 tarihli La Haye IV. Kara Savaşı Kuralları Sözleşmesi, işgal rejimine ilişkin kurallar getirmektedir (mad. 42). İşgal rejiminde gerek işgal eden devletin, gerekse yerel halkın çeşitli hak ve yükümlülükleri bulunmaktadır.⁶⁰ Tür-

⁵⁹ Örneğin bkz. Shane Reeves/David Wallace, “Has Turkey Occupied Northern Syria?”, <https://www.lawfareblog.com/has-turkey-occupied-northern-syria> (E.T. 11.05.2017); Salman Rafi Sheikh, “Turkey’s “Illegal Invasion” of Syria: Operation “Euphrates Shield” Turns Into Operation “Occupation”, <http://www.globalresearch.ca/turkeys-illegal-invasion-of-syria-operation-euphrates-shield-turns-into-operation-occupation/5548280> (E.T. 11.05.2017); Ryan Goodman, “Turkey’s US-Backed Operation in Syria Has Created an International Armed Conflict”, <https://www.justsecurity.org/33643/us-backed-turkey-operation-syria-creates-international-armed-conflict/> (E.T. 11.05.2017).

⁶⁰ Pazarıcı, 4. Kitap, s. 180 vd. İşgal rejimi hakkında ayrıca bkz. Ayşe Nur Tütüncü, *İnsancıl Hukuka Giriş*, Beta Yayınları, İstanbul, 2006, s.135 vd.; Françoise Bouchet-Saulnier, “İşgal Altındaki Yer” Maddesi, *İnsancıl Hukuk Sözlüğü*, Çev.: Selahattin Bağdatlı, İletişim Yayınları, 2002, s. 173 vd. Irak’ın Koalisyon Güçleri tarafından işgali konusunda bkz. Ayşe Nur Tütüncü, “Özgürlük Harekâtı Sonrasında Irak’ın Düzeni ve Koalisyon Güçlerinin Eylemlerini Yöneten Milletlerarası Hukuk”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, Yıl: 24, Sayı: 1-2, 2004, s. 727 vd. İşgal rejimini ilgilendiren ve Irak ile ilgili belli başlı AİHM kararları için bkz. *Saddam Hussein against Albania, Bulgaria, Croatia, Czech Republic, Denmark, Estonia, Hungary, Iceland, Ireland, Italy, Latvia, Lithuania, the Netherlands, Poland, Portugal, Romania, Slovakia, Slovenia, Turkey, Ukraine and the United Kingdom*, (Admissibility), Application no. 23276/04; Case

kiye, denetim altına aldığı bölgelerde sivil halk üzerinde herhangi bir yönetim rejimi oluşturmamıştır. Türkiye'nin bölgede bulunması, askeri amaçlarla sınırlıdır ve işgal rejimini oluşturacak boyutta değildir.

Türk yetkililerin açıklamalarına bakıldığında da bu sonuca varılmaktadır. Dönemin Başbakan Yardımcısı Veysi Kaynak, "El Bab'ın da güvenliğini yine kendi jandarma ve polisleriyle sağlamak ve inşa ettiğimiz üs vasıtasıyla da bölgenin, El Bab'ın genel güvenliğini sağlamak durumundayız..." ifadeleriyle bu durumu dile getirmiştir. Kaynak'ın açıklamasına göre, bu yapılanma, kolluk gücü, jandarma-polis niteliğinde olacak ve Fırat Kalkanı Harekâtının kapsadığı tüm bölgede görev üstlenecektir. Kolluk gücünün denetimi ise, kurulan yerel meclisler aracılığıyla sağlanacaktır. Kaynak, ayrıca, yerel halkın mülki amiri gibi davranmadıklarını, her birinde yerel meclislerin olduğunu, bu yerel meclislerin işleri koordine ettiğini, oradaki karmaşık bölgeyi yeniden inşa etmek için ne gerekiyorsa yapıldığını Özgür Suriye Ordusunun bu kapsamda ordu görevini üstleneceğini, terörle savaşaacağını, jandarmanın ise onun altında huzuru sağlayan bir kolluk gücü olacağını ve benzer uygulamanın İdlib bölgesini de kapsayacağını da ifade etmiştir.⁶¹

Açıklamadan da anlaşıldığı üzere, Harekât sona erdikten sonra, TSK, bölgede genel güvenliği, dolayısıyla Türkiye'nin güvenliğini sağlamak amacıyla bulunmaktadır. Bölgenin karar alma mekanizması, yerel meclisler aracılığıyla, kolluk gücü ise, yerel halktan oluşturulan jandarma ve polis gücüyle sağlanacaktır. Türkiye'nin Harekât bölgesini yönetme gibi bir amacı ve uygulaması yoktur. Yukarıda da ifade edildiği gibi, TSK, Türkiye'nin güvenliğini sağlamak amacıyla bölgede bulunmaktadır. Türkiye'nin bölgedeki askeri varlığı işgalci olduğu anlamına gelmediği için, Türkiye'nin işgal rejimi uygulaması söz konusu değildir.

of Al-Saadoon ve Mufdhi v. The United Kingdom, Application no. 61498/08; Case of Al-Skeini and Others v. The United Kingdom, Application no. 55721/07; Case of Al-Jedda v. The United Kingdom, Application no. 27021/08; Case of Hassan v. The United Kingdom, Application no. 29750/09; Case of Jaloud v. The Netherlands, Application no. 47708/08.

⁶¹ Muharrem Sarıkaya, "Suriye'de Yeni Ordu Kuruluyor", *Habertürk*, 30 Haziran 2017.

Orantılılık ilkesi, silahlı çatışmalar hukuku (*jus in bello*) açısından da önem taşımaktadır. Orantılılık ilkesi, savaşçı statüsünde olmayanların zarar görmemesi veya özel mülkün aşırı ölçüde tahrip edilmemesiyle de ilgilidir. Meşru müdafaa hakkı çerçevesinde gerçekleştirilen eylemin haklı bir savaş uygulaması olması, silahlı çatışmalar sırasında uyulacak kurallara uygun olduğu anlamına gelmemektedir. Meşru müdafaa hakkını kullanan devlet, uluslararası hukukun kabul etmediği yöntemlere başvurmadan kaçınmakla yükümlüdür.⁶² Orantılılık ilkesinin getirdiği sınırlamalardan birisi de, kullanılacak araçların da meşru savunmayı gerektiren ihlâlle orantılı ve onun gerektirdiği araçlar olması gereğidir. Bu bağlamda, gereksiz sivil kaybına yol açılmaması gerekir.⁶³ Bu sınırlama, özellikle silahlı çatışmalar hukuku bağlamında karşımıza çıkmaktadır.⁶⁴ Cenevre Sözleşmelerine Ek I ve Ek II nolu Protokoller, sivillerin korunması konusunda ve orantılılık ilkesi konusunda hükümler içermektedir. Fırat Kalkanı Harekâtında orantılılık koşuluna uyulmuştur. Herşeyden önce Harekât sırasında kuvvet kullanımı makul ölçülerde kalmıştır. En başta sivillere zarar verilmemesi için azamî özen gösterilmiştir. Bu konudaki gereken tedbirler alınmıştır.⁶⁵

Türkiye'nin meşru müdafaa hakkını kullanırken orantılık ilkesine riayet etmesine rağmen, Harekât ile ilgili olarak Anayasa Mahkemesi önüne bireysel başvuru gelirse, meselenin Mahkemenin yetki alanına girip girmediği hususunu değerlendirmek gerekmektedir. Öncelikle

⁶² Topal, s. 156.

⁶³ Funda Keskin, *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karşıma ve Birleşmiş Milletler*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s. 51.

⁶⁴ Silahlı çatışmalar sırasında orantılılık ilkesi için bkz. Melike Batur Yamaner, *Silahlı Çatışmalarda Sivillerin Korunması*, Arıkan Yayınları, İstanbul, 2007, s. 81.

⁶⁵ 28 Eylül 2016 tarihli MGK Basın Bildirisinde, "Bu Harekât, kısa sürede çok ciddi bir darbe vurulan DEAŞ'la mücadelenin, başka terör örgütlerine alan açmadan ve sivillere zarar vermeden etkin şekilde yürütülebileceğinin bir örneği olarak değerlendirilmiştir." denilerek bu hususa dikkat çekilmiştir (para. 5) <http://www.mgk.gov.tr/index.php/28-eyluel-2016-tarihli-toplant> (E.T. 28.05.2017). Ayrıca Başbakanlık Koordinasyon Merkezinden "Fırat Kalkanı Operasyonu" hakkında yapılan basın açıklamasında, "Fırat Kalkanı Harekâtı sırasında sivillerin vurulduğuna veya hedef alındığına ilişkin iddialar gerçeği yansıtmamaktadır. Suriye'de icra edilen Harekât kapsamında bölgede yaşayan sivil halkın zarar görmemesi için Türk Silahlı Kuvvetleri her türlü tedbiri almakta ve bu konuda azami hassasiyet göstermektedir." ifadesi yer almıştır. https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Article/pg_Article.aspx?Id=2a0e4e31-1a6d-4d65-9074-cc8b7097d0f6 (E.T. 11.05.2017).

yukarıda da ifade edildiği gibi, Türkiye'nin bölgede bulunma gerekçesi, ulusal güvenliğinin sağlanmasıdır. Türk makamlarının bölgede “yerel halkın mülki amiri gibi davranmadıklarını, her birinde yerel meclislerin olduğunu, bu yerel meclislerin işleri koordine ettiği” konusundaki açıklamalarından da anlaşılabilir üzere, Türkiye, bölgede işgalci konumda değildir. Dolayısıyla Türkiye'nin bölge üzerinde genel bir etkin denetim kurma gibi amacı bulunmamaktadır. TSK'nın Türkiye'nin meşru hakları çerçevesinde bölgede bulunması, bölge üzerinde etkin denetim uyguladığı anlamına gelmemelidir. Bu yüzden bölgede gerçekleşen hak ihlallerinin, yerel yönetimin sorumluluğu göz önünde bulundurulmaksızın, doğrudan Türkiye Cumhuriyeti Devletine atfedilmesi mümkün olmamalıdır. Türkiye'nin egemenlik yetkisini kullanmadığı ya da etkili şekilde denetlemediği bölgelerde meydana gelen ve Türkiye Cumhuriyeti Devletine atfedilemeyecek hak ihlallerinden dolayı Anayasa Mahkemesinin yetkili olması da söz olmayacaktır.

KKTC'ye ilişkin hususlarda da dile getirdiğimiz gibi, bir hak ihlalinin tespit edilmesi durumunda, Türkiye'nin sorumluluğu TSK'nın bölgede bulunmasından kaynaklanan ülke dışındaki bir bölgede etkin denetim kurmaktan kaynaklanan genel sorumluluk değil, olsa olsa somut olaya ilişkin hak ihlalden kaynaklanan sorumluluk olmalıdır. Konuya ilişkin her somut olayı ayrı ayrı değerlendirmek gerekmektedir. Bununla birlikte Kıbrıs meselesinde görüldüğü gibi, bir bölgede askeri varlık bulundurulmasını, AİHM, bölge üzerinde etkin kurma olarak değerlendirmekte ve buna ilişkin başvuruları, kendi yetki alanında kabul etmektedir. Kararız ki, AİHM önüne Harekâta ilişkin bir başvuru gelirse, Mahkemenin benzer yönde karar verme olasılığı yüksektir.

iii) Kişisel Yetki

Devletin ülke dışına uzanan diğer bir yetkisi ise, kişilere bağlı yetkidir ve devletin kişisel yetkisini oluşturur. Bir devletin ülkesi dışında kullanacağı yetkiler, bu devletin ülke dışında fiilen egemen olmasını gerektirmemektedir. Devlet, uyrukluk bağına bağlı olarak kişiler, gemiler ve hava araçları üzerinde de ülke dışında çeşitli yetkilere sahiptir.⁶⁶

⁶⁶ Pazarıcı, 2. Kitap, s. 59 vd.

Açık denize ilişkin temel ilkelerden birisi de *bayrak yasası*dır. Bayrak yasasına göre, açık denizde seyreden bir gemi üzerinde, kural olarak, sadece uyruğunda bulunduğu devletin münhasır egemen yetkileri geçerlidir (1958 Cenevre Açık Deniz Sözleşmesi mad. 5, 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi mad. 91). Bir devletin uyruğunda bulunan açık denizdeki gemiler üzerinde ortaya çıkacak her türlü olayın bayrak devletinin ülkesinde olmuş gibi ve bayrak devletinin kanunlarına göre değerlendirilmesi gerekir. Açık denizde seyreden bir gemi üzerinde ceza, idare ve hukuk davalarına konu olacak eylem ya da işlemler bayrak devletinin yetkisi altındadır.⁶⁷ Benzer şekilde uluslararası hava sahasında da serbestlik rejimi geçerlidir ve hava araçları uluslararası hava sahasında, kural olarak, uyruğunda buldukları devletin yetkisi altındadır.⁶⁸ Görüldüğü uluslararası hukuk, açık denizde ve bunun üzerindeki hava sahasında, bayrak devletlerine çeşitli egemenlik yetkileri tanımaktadır.

AİHM de, bir devletin yetkisinin ülke dışı uygulamasının, söz konusu devlete tescil edilmiş ya da bu devletin bayrağını taşıyan bir uçak ya da gemideki olayları kapsadığını, bu durumun uluslararası örf ve âdet hukuku ve andlaşma hükümleri ile de açıkça tanındığını belirtmektedir.⁶⁹ Konuya ilişkin somut bir olay, *Hirsi Jamaa ve Diğerleri Davasında* AİHM'in önüne gelmiştir. Söz konusu Dava, Libya'dan gelirken İtalyan Kıyı Güvenliği deniz araçları tarafından denizde durdurulup yakalanan ve İtalyan silahlı kuvvetlerine ait gemilere bindirilerek Libya'ya geri gönderilen Somali ve Eritre vatandaşı göçmenlere ilişkindir. Mahkemeye göre, deniz hukukunun ilgili hükümleri uyarınca, açık denizlerde gezen bir gemi, bayrağını taşıdığı devletin münhasır yetkisi altındadır. Bu uluslararası hukuk prensibi, tescilli hava araçları bakımından da geçerlidir. Olaylar mürettebatı tamamen ulusal askerlerden oluşan İtalyan silahlı kuvvetlerine ait gemilerde meydana gelmiştir. Başvurucular, gemiye binmelerinden Libya makamlarına teslim edilmelerine kadar sürekli ve münhasır bir şekilde, *de jure* ve *de facto*, İtalyan makamlarının kontro-

⁶⁷ Geniş bilgi için bkz. Melda Sur, *Uluslararası Hukukun Esasları*, 3. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2008, s. 346 vd.; Selami Kuran, *Uluslararası Deniz Hukuku*, Arkan, İstanbul, 2006, s. 254 vd.

⁶⁸ Pazarıcı, 2. Kitap, s. 417.

⁶⁹ *Banković ve Diğerleri Davası*, para. 73; *Medvedyev ve Diğerleri Davası*, para. 65.

lündeydiler. Bu nedenle olaylar, İtalya'nın yargı yetkisi kapsamına gir-
mektedir.⁷⁰

Devletin egemenlik yetkilerini ülke dışında kullanmalarının bir di-
ğer örneği de diplomasi temsilcilerinin ve konsoloslukların özellikle
kendi vatandaşlarına ilişkin yaptıkları işlemlerdir. Konsolosluklarda ve
diplomatik temsilciliklerde, evsahibi devletin hukuk düzenine rağmen
gönderen devlet adına çeşitli işlemler yapılmaktadır. Bu durum, dev-
letin kişisel yetkisi kapsamında kabul edilebilir. Örneğin 1963 tarihli
Konsolosluk İlişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesi, konsoloslara, kabul
eden devlette, gönderen devlet adına idarî işlemler yapma konusunda
çeşitli yetkiler tanınmıştır (mad. 5). 6004 sayılı Dışişleri Bakanlığının
Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun da, başkonsolosluk niteliğindeki
konsolosluk temsilciliklerinin görevlerini [(mad. 9 (5))⁷¹ ve büyükelçi-
likler bünyesindeki konsolosluk şubelerinin görevlerini [(mad. 9 (6))⁷²
düzenlemektedir.

Devletin kişisel yetkisine dayanarak işlem yapılan (ya da yapılması
ihmal edilen) benzer durumlardaki hak ihlallerinin Türkiye Cumhuri-
yeti Devletinin sorumluluğunu doğuracağı ve bu eylemlerin Anayasa
Mahkemesinin yetki alanında olacağı açıktır. Komisyon da, bazı açılardan
bir Sözleşmeci devletin vatandaşlarının, yurt dışında mukim olsalar
da, söz konusu devletin yetki alanında olduğunu, özellikle ülkelerinin
diplomasi ve konsolosluk temsilcilerinin, belirli görevlere ilişkin faali-

⁷⁰ *Case of Hirsi Jamaa and Others v. Italy*, Application no. 27765/09, para. 77, 81, 82.

⁷¹ (5) *Başkonsolosluk niteliğindeki konsolosluk temsilciliklerinin görevleri şunlardır:*

a) *Görev çevreleri dâhilinde, Türkiye Cumhuriyetinin menfaatlerini korumak ve geliştirmek, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına ve uyrukluluğunu taşıyan tüzelkişilere yönelik konsolosluk işlemlerini yürütmek ve konsolosluk himayesi sağlamak.*

b) *Yabancılara yönelik vize işlemlerini yürütmek ve vize ita etmek.*

c) *1963 tarihli Konsolosluk İlişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesinde sayılan diğer görevleri ifa etmek.*

⁷² (6) *Büyükelçilikler bünyesindeki konsolosluk şubelerinin görevleri şunlardır:*

a) *Büyükelçiliğin bulunduğu ve akredite edildiği ülke genelinde ya da bu ülkedeki belli bir görev çevresi dâhilinde, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına ve uyrukluluğunu taşıyan tüzelkişilere yönelik konsolosluk işlemlerini yürütmek ve konsolosluk himayesi sağlamak.*

b) *Yabancılara yönelik vize işlemlerini yürütmek ve vize ita etmek.*

c) *1963 tarihli Konsolosluk İlişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesinde sayılan diğer görevleri ifa etmek.*

ç) *Büyükelçilik tarafından verilen diğer görevleri yerine getirmek.*

yetleri sırasında, belirli durumlarda Sözleşme açısından devletlerinin sorumluluğuna yol açabileceklerini ifade etmiştir.⁷³

AİHM, bir devletin yetkisinin ülke dışı uygulamasının, söz konusu devletin diplomasi ya da konsolosluk görevlilerinin ülke dışındaki faaliyetlerini de kapsadığını, bu durumun uluslararası örf ve âdet hukuku ve andlaşma hükümleri ile de açıkça tanındığını belirtmektedir. Mahkeme, devletlerin, diplomatik ve konsolosluk temsilcilerinin Sözleşmeye aykırı hak ihlâline yol açan eylemlerinden sorumlu olduklarını kabul etmektedir.⁷⁴ Konsolosluk işlemlerine ilişkin somut bir olay, *X ve Birleşik Krallık Davasında* Komisyonun önüne gelmiştir. Söz konusu başvuru, İngiliz vatandaşı olan başvuranın, Ürdün’de bulunan İngiliz konsolosluk görevlilerinin çocuğun velayetinin Ürdün’de yaşayan kocasından almasına yardımcı olmamalarına ilişkindir. Komisyon, bir devletin görevlilerinin, diplomasi ya da konsolosluk görevlileri de dâhil, üzerlerinde yetki kullanabildikleri ölçüde kişi ya da mülkleri, söz konusu devletin yetki alanına dâhil ettiklerini ifade etmiştir. Bu görevlilerin eylem ya da ihmallerinden dolayı devletin sorumluluğu doğacaktır.⁷⁵

iv) Ülke Dışında Bir Bölgede Etkin Denetim Kurulmaksızın Bireyler Üzerinde Yetki Kullanılması Durumunda Anayasa Mahkemesinin Yetkisi

Çoğu zaman bir bölge üzerinde etkin denetim kurulması durumunda, kişiler üzerinde de etkin denetim kurulması söz konusudur. Bununla birlikte bireyler üzerinde yetki kullanılması, her zaman bir bölge üzerinde etkin denetim kurulmasını zorunlu kılmaz. Devletin kişiler üzerinde yetki kullanması için belli bir coğrafyayı kontrol altında tutması şartı aranmaksızın, devlet adına hareket eden herkesin, muhataplarını o devletin yetki alanı içine almalarının sonucu olarak, bir ülkeyi işgal etmese bile bir devletin askerlerinin o ülkede yaptıkları faaliyetlerinden

⁷³ *X. v. the Federal Republic of Germany, Application no. 1611/62* (Bundan sonra “*X ve Almanya Davası*”).

⁷⁴ *Banković ve Diğerleri Davası*, para. 73.

⁷⁵ *X. v. the United Kingdom, Application no. 7547/76*, para. 1 (Bundan sonra “*X ve Birleşik Krallık Davası*”).

dolayı sorumlu olmaları “kişisel yetki” hipotezi olarak tanımlanmıştır.⁷⁶ Devletin ülke dışında bir bölgede etkin denetim kurmaksızın bireyler üzerinde yetki kullanması, aslında devletin kişisel yetkisi çerçevesinde değerlendirilebilir.

Türkiye dışındaki bir bölgede Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından etkin denetim kurulmaksızın, Türkiye Cumhuriyeti Devletine atfedilebilecek bir hak ihlâlinin gerçekleşmesi durumunda, yapılacak başvurunun Anayasa Mahkemesinin yetki alanında kabul edilmesi mümkün olabilecektir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti ülkesi dışında, kişiler üzerinde Türk kamu gücüne atfedilebilecek hak ihlâlleri, yabancı bir devlette ya da uluslararası bir alanda, sivil veya askeri devlet görevlileri tarafından gerçekleştirilebilir. Örneğin sınır ötesi operasyonlarda Türk askeri unsurlarının gerçekleştirdiği hak ihlâlleri, Türk diplomasi temsilcilikleri veya konsolosluklarının, Türk vatandaşı olmayanlara yönelik hak ihlâlleri,⁷⁷ bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu tür hak ihlâlleri, bireysel başvuru konusu olabilecektir.

TSK'nın gerçekleştirdiği sınır ötesi operasyonlar, *Issa ve Diğerleri ve Türkiye Davasında* AİHM tarafından da değerlendirilmiştir. Dava, TSK tarafından Irak'ta yapılan sınır ötesi operasyon sırasında, Irak vatandaşı altı kişinin ölmesine ilişkindir. Mahkeme, ölümlerin Türk birliklerinin eylemlerinden kaynaklandığı konusunda yeterli delil bulunmadığı için, başvuruyu Türkiye'nin yetki alanında bulmamıştır. Bununla birlikte Mahkemeye göre, bir devlet, hukuka uygun olsun veya olmasın, görevlilerinin başka bir devletin ülkesinde operasyon yapması dolayısıyla yetki ve denetimi altına giren kişilerin Sözleşmedeki hak ve özgürlüklerin ihlâlinden sorumlu tutulabilir. Bu gibi durumlardaki sorumluluk, Sözleşmenin 1. maddesinin bir Sözleşmeci devletin kendi ülkesinde gerçekleştiremeyeceği ihlâlleri, başka bir devletin ülkesinde gerçekleş

⁷⁶ Altıparmak, s. 52.

⁷⁷ Devletin vatandaşlarına yönelik hak ihlâllerinin doğrudan kişisel yetkisi içerisinde olduğunu değerlendiriyoruz.

tirmesine izin verecek şekilde yorumlanamayacağı gerçeğinden kaynaklanmaktadır.⁷⁸

Bir diğer Dava, PKK terör örgütü lideri Öcalan'ın, Kenya'da Kenyalı görevliler tarafından, içinde Türk görevlilerin beklemekte olduğu Nairobi Havaalanındaki bir uçağa götürülmesi ve uçağa binmesinin ardından yakalanmasına ilişkindir. Mahkeme, başvuranın Kenyalı yetkililer tarafından Türk yetkililere doğrudan teslim edilmesinden sonra, Türkiye'nin yetkisini kendi ülkesi dışında kullanmasına rağmen, Türkiye'nin etkin yetkisi altında, bu yüzden yetki alanında bulunduğu hükmetmiştir.⁷⁹ Benzer bir olay, İnsan Hakları Komitesi tarafından da değerlendirilmiştir. *López Burgos ve Uruguay Başvurusunda*, López Burgos, Uruguaylı ajanlar tarafından Arjantin topraklarında kaçırılmış ve daha sonra yasa dışı yollarla Uruguay'a götürülmüştür. Komite, olayı yetki alanında kabul etmiştir.⁸⁰ Komiteye göre, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokoldeki "kendi egemenlik yetkisine tabi bulunan bireylerin (*individuals subject to its jurisdiction*)"⁸¹ ifadesi, ihlâlin meydana geldiği yere değil, nerede meydana gelmiş olursa olsun hak ihlâline ilişkin olarak birey ile devlet arasındaki ilişkiye atf yapmaktadır.⁸² Devletin Sözleşmenin 2. maddesindeki sorumluluğu, kendi ülkesinde gerçekleştirmesinin yasak olduğu ihlâlleri, başka devletin ülkesinde gerçekleştirmesine izin verir şekilde yorumlamak mantık dışı olacaktır.⁸³ Bu tür vakalar özellikle uluslararası suçlar bakımından gündeme gelebilir. Türkiye sınırları dışında bir operasyonla bir kişinin yakalaması durumunda, devletin anayasal sorum-

⁷⁸ *Case of Issa and Others v. Turkey*, Application no. 31821/96, para. 71. Ayrıca bkz. *Mansur Pad and Others against Turkey (Admissibility)*, Application no. 60167/00, para. 53.

⁷⁹ *Case of Öcalan v. Turkey*, Application no. 46221/99, para. 91. Ayrıca bkz. *Illich Sanchez Ramirez v. France*, Application no. 28780/95.

⁸⁰ *Sergio Rubén Lopez Burgos v. Uruguay*, Communication No. R.12/52, U.N. Doc. Supp. No. 40 (A/36/40) at 176 (1981), para. 12.1 (Bundan sonra "López Burgos ve Uruguay Başvurusu"). Benzer bir başvuru için bkz. *Lilian Celiberti de Casariego v. Uruguay*, Communication No. 56/1979, U.N. Doc. CCPR/C/OP/1 at 92 (1984).

⁸¹ Protokolün Resmi Gazetede yayımlanan Türkçe çevirisi için bkz. R.G., 05.08.2006 tarih ve 26250 sayı.

⁸² *López Burgos ve Uruguay Başvurusu*, para. 12.2.

⁸³ Para. 12.3.

luluğunun bu kişinin Türkiye sınırlarına girmesiyle değil, sınır dışında da olsa, otorite ve denetimine dâhil olduğu andan itibaren başladığını kabul etmek gerekecektir.⁸⁴

Eylemin Türkiye Cumhuriyeti Devletinin denetiminde olmayan bir bölgede gerçekleştirilmesi durumunda da AİHM, bazı olayları Türkiye'nin yetki alanında kabul etmiştir. *Andreou ve Türkiye Davası*na konu olan olayda, Kıbrıs'ta Derinya yakınlarında BM tampon bölgesinde meydana gelen gerginlikler sırasında, başvuru, BM tampon bölgesinin dışında, Rum Milli Muhafız kontrol noktasına yakın bir alanda beklediği sırada, TSK tarafından vurularak yaralandığı konusunda şikâyetçi olmuştur. AİHM'e göre, başvuru Türkiye'nin denetimi altında olmayan bir bölgede yaralanmış olsa da, söz konusu yaralamaya doğrudan sebep olan ve yakın mesafeden açılan ateş nedeniyle, başvuru, Türkiye'nin yargı alanında kabul edilmiştir.⁸⁵ *Isaak ve Diğerleri ve Türkiye Davası* ise, AİHM, Kıbrıs'taki ara bölgede Rum ve Türk göstericiler arasında yaşanan olaylar sırasında, Türk askerlerinin, KKTC vatandaşı göstericilerin ve polislin ara bölgeye girmelerine izin verdiği, Anastasios Isaak'ın Türk göstericiler tarafından dövülerek öldürüldüğü, Türk güvenlik güçlerinin, mağdura yönelik saldırıyı engellemek için bir şey yapmadığı tespitinde bulunmuştur. Mahkemeye göre, eylemler BM kontrolündeki tarafsız ara bölgede meydana gelmiş olsa da, mağdur, olay anında Türk görevlilerinin yetkisi ve denetimi altında olduğu için eylemlerin Türkiye'nin yetki alanında gerçekleşmiştir.⁸⁶

Sivil görevlilerden diplomasi temsilcilerinin işlemlerine ilişkin somut bir olay ise, *M ve Danimarka Davasında* Komisyonun önüne gelmiştir. Söz konusu başvuru, Demokratik Almanya Cumhuriyetinden Federal Almanya Cumhuriyetine geçmek isteyen Doğu Alman vatandaşı olan başvurunun, Doğu Berlin'de Danimarka Elçiliğine girmesi ve Doğu Alman polislinin, Danimarka Elçiliğinin talebi üzerine başvuru-

⁸⁴ Şirin, s. 271.

⁸⁵ *Case of Andreou v. Turkey*, Application no. 45653/99, para. 25.

⁸⁶ *Isaak and Others against Turkey (Admissibility)*, Application no. 44587/98.

cuyu Elçiliğe girerek yakalamasına ilişkindir. Komisyon, kararında *X ve Birleşik Krallık Davasındaki*⁸⁷ hükmü tekrarlayarak, bir devletin görevlilerinin, diplomasi ya da konsolosluk görevlileri de dâhil, üzerlerinde yetki kullanabildikleri ölçüde kişi ya da mülkleri, söz konusu devletin yetki alanına dâhil ettiklerini ifade etmiştir. Bu görevlilerin eylem ya da ihmallerinden dolayı devletin sorumluluğu doğacaktır.⁸⁸

Devletin ülke dışı yetkisi konusu, AİHM tarafından *Soering ve Birleşik Krallık Davasında* da ele alınmıştır. Davada, cinayet suçlaması dolayısıyla yargılanmak üzere ABD'ye iade edilmesi beklenen ve İngiltere'de cezaevinde tutulan bir Alman vatandaşı başvuru, iade edilmesi durumunda idam edilme riski bulunduğu konusunda şikâyetçi olmuştur. AİHM, Sözleşmeciler bir devletin bir kişiyi iade etmeye ilişkin kararının, bu kişinin iade edildiğinde işkence ya da kötü muamele görmesi riski olduğunda, Sözleşme uyarınca ilgili devletin sorumluluğunun doğmasına neden olabileceğine, Sözleşmeciler devletleri iadenin kendi egemenlik alanları dışında karşılaşılan tüm ve önceden görülebilir sonuçları konusunda sorumluluktan kurtarmayacağına hükmetmiştir.⁸⁹ İnsan Hakları Komitesi de, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ve İhtiyari Ek Protokolün uygulanmasında yetki alanına ilişkin olarak benzer yönde kararlar vermiştir. Komiteye göre, taraf devlet, yetki alanına tabi bir kişiyi, Sözleşmede tanınan hakların başka bir devletin yetki alanında ihlâl edilmesi konusunda gerçek bir riskin oluşmasına sebep olacak şartlar altında başka bir ülkeye iade ya da sınır dışı ederse, söz konusu devlet Sözleşmeyi ihlâl etmiş olabilecektir.⁹⁰

⁸⁷ *M. v. Denmark, Application no. 17392/90*, para. 1; *X ve Birleşik Krallık Davası*, para. 1. Ayrıca bkz. *X ve Almanya Davası*; *Cyprus v. Turkey, Application nos. 6780/74, 6950/75*.

⁸⁸ *X ve Birleşik Krallık Davasından* farklı olarak, başvuran, davalı devlet Danimarka'nın vatandaşı değildir. *X ve Birleşik Krallık Davasında* başvuran, davalı devlet Birleşik Krallık'ın vatandaşıdır. Bu yüzden *X ve Birleşik Krallık Davasını* daha önce kişisel yetki konusu içinde değerlendirdik.

⁸⁹ *Soering ve Birleşik Krallık Davası*, para. 86 vd.

⁹⁰ *Kindler v. Canada, Communication No. 470/1991, U.N. Doc. CCPR/C/48/D/470/1991 (1993)*, özellikle bkz. para. 6.2. Komite, Almanya'daki Uruguay konsolosluğu tarafından bir pasaporta el konulmasına ilişkin başvuruda da aynı yönde karar vermiştir. Mabel Pereira Montero v. Uruguay, *Communication No. 106/1981, U.N. Doc. Supp. No. 40 (A/38/40) at 186 (1983)*.

Daha önce de ifade edildiği gibi, bireysel başvuru yoluna gidebilmek için hak ihlâlinin Türkiye Cumhuriyeti Devletine atfedilebilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda ortaya çıkabilecek meselelerden birisi de, TSK'nın çok uluslu bir güç çerçevesindeki faaliyetlerdir. Bu faaliyetler sırasında bir hak ihlâli gerçekleşmişse, sorumluluğun kime yöneltileceğinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu konu *Behrami ve Behrami ve Fransa Davasında* ele alınmıştır. Başvuruya konu olan olay, BM Güvenlik Konseyinin Kararı⁹¹ ile oluşturulan uluslararası güvenlik gücünün (Kosovo Force-KFOR) Fransa'nın komutasındaki bir unsuru olan askeri birliğin sorumluluğundaki Kosova'nın Mitrovica bölgesinde vuku bulmuştur. Söz konusu bölgede NATO'nun 1999 yılındaki bombardımanında düşen ancak infilak etmeyen bombanın patlaması sonucu, oyun oynayan çocuklardan birisi ölmüş, diğeri ise yaralanmıştır. Başvurucular, ölüm ve yaralanmanın Fransız KFOR birliklerinin, infilak etmemiş bombayı işaretlemeyi veya etkisiz hale getirmeyi ihmal etmelerinden kaynaklandığını ileri sürmüştür. AİHM, BM Güvenlik Konseyi Kararı göz önüne alındığında, Kosova'daki mayın çıkarma denetiminin Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Yönetim Misyonunun (The United Nations Interim Administration Mission in Kosovo-UNMIK) yönetimi altında olduğuna, BM'nin üyelerinden ayrı bir kişiliğinin bulunduğu ve Sözleşmeye taraf olmadığına, dolayısıyla konunun Fransa'nın yetki alanında olmadığına hükmetmiştir.⁹² Bu karar göz önüne alındığında, TSK, NATO, BM gibi uluslararası bir gücün parçası olarak ve uluslararası güç komutasında askeri operasyonlara katılmışsa, bu işlemlerin Türk kamu otoriteleri tarafından yapıldığı kabul edilemeyecek ve bu işlemlerin denetlenmesi Anayasa Mahkemesinin yetki alanının dışında kalacaktır.⁹³ *Behrami ve Behrami ve Fransa Davasında*, şikâyet edilen devletler, BM Şartının VII. Bölümü çerçevesinde hareket ettiklerini ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla BM Şartının VII. Bölümü çerçevesinde BM'nin yardımcı organı olarak

⁹¹ S/RES/1244 (1999).

⁹² *Agim Behrami and Bekir Behrami against France, (Admissibility), Application no. 71412/01 and Ruzhdi Saramati against France, Germany and Norway, (Admissibility), Application no. 78166/01, para. 121 vd.*

⁹³ Çoban, s. 196. Etkin denetim konusunda UAD kararları için bkz. *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Merits*, ICJ Reports 1986, para. 109; *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment*, ICJ Reports 2007, para. 406.

görev yapan barış gücü operasyonları da dâhil olmak üzere yapılan uluslararası askeri operasyonların, ulusal olarak yönetilen karma misyonların ve operasyonların münferiden değerlendirilmesi gerekmektedir.⁹⁴

SONUÇ

Anayasa ya da 6216 sayılı Kanunda bireysel başvuruya ilişkin olarak Anayasa Mahkemesinin yetki alanı düzenlenmemiştir. Yetki alanı, Anayasa Mahkemesine bireysel başvuruda usule ilişkin kabul edilebilirlik koşulları arasında yer almaktadır.

Bir devletin ülkesel yetkisi, iç egemenliği ile yakından ilgilidir. Devletin egemenlik unsurunun bir sonucu olarak, bir devletin ülkesinde tek yetkili, kural olarak sadece bu devlettir. Devlet, egemenlik yetkisini, dolayısıyla kamu gücünü, münhasıran ve öncelikle kendi ülkesinde kullanır. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti Devleti ülkesi sınırları içinde ve bunların üzerindeki hava sahasında gerçekleşen ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti kamu gücüne atfedilebilecek olan hak ihlallerine karşı bireysel başvuru yoluna gidilebilecektir.

Anayasa ve 6216 sayılı Kanun, bireysel başvuruya gidebilmeyi, hak ihlalinin Türkiye Cumhuriyeti Devleti ülkesi kabul edilen yerlerde gerçekleşmiş olması şartına bağlamamıştır. Bu konuda Kanunda herhangi bir sınırlama getirilmemiştir. Kamu gücü tarafından gerçekleştirilebilecek ve bireysel başvuruya konu olacak herhangi bir hak ihlali, dünyanın hatta evrenin herhangi bir yerinde gerçekleştirilebilir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti ülkesi dışında da Türkiye Cumhuriyeti Devleti kamu gücü tarafından hak ihlalinin gerçekleştirilmesi durumunda bireysel başvuru yoluna gidilmesi mümkündür.

Uluslararası hukukta devletler, kural olarak ülkelerinde kullandıkları yetkilerinin bazılarını ülke dışında da kullanma hakkına sahiptirler. Bu yetkilerin bir kısmı, ülkesel nitelikli yetkiler olmakla birlikte, bir devletin ülkesel yetkisinin belirli bir süreklilik içinde ülke dışına uzanma-

⁹⁴ Füsün Arsava, "AIHK'nun Konvansiyon Alanı Dışında Uygulanması Kriterleri ve Bu Çerçevede Doğan Uluslararası Sorumluluk", *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2011, s. 18.

sı biçiminde ortaya çıkmaktadır. Herhangi bir devletin ülkesine dâhil olmayan kıta sahanlığı, münhasır ekonomik bölge, açık deniz, Güney Kutup Bölgesi gibi uluslararası deniz alanlarında Türk kamu gücüne atfedilebilecek bir hak ihlâlinin gerçekleşmesi durumunda, Anayasa Mahkemesinde bireysel başvuru yoluna gidilebilecektir. Zira bu alanlarda, Türkiye'nin, ülkesel yetkisinin ülke dışına uzanması söz konusudur.

Türkiye'nin yabancı bir ülkede etkin denetim kurmasına ilişkin hususlar, özellikle Kıbrıs meselesinde gündeme gelmektedir ve Suriye bağlamında Fırat Kalkanı Harekâtı veya diğer askeri harekâtlar çerçevesinde de gündeme gelmesi kuvvetle muhtemeldir.

Kanımızca TSK'nın Türkiye'nin meşru hakları çerçevesinde KKTC'de bulunması, KKTC üzerinde etkin denetim uyguladığı anlamına gelmemelidir. Bu tür bir yaklaşım, hukuksal olmaktan çok siyasi-dir. KKTC kamu gücünün tüm eylemlerinden Türkiye Cumhuriyeti Devleti sorumlu tutulamaz. Konuya ilişkin her somut olayı ayrı ayrı değerlendirmek gerekmektedir. Örneğin somut olayda, TSK'nın eylemi, KKTC kamu gücü denetimi altında gerçekleşmiş ve hak ihlâli ortaya çıkmışsa, bu durumda eylem Türkiye Cumhuriyeti Devletine değil KKTC'ye atfedilecektir. KKTC kamu gücünün eylemleri, ister doğrudan KKTC makamları tarafından gerçekleştirilmiş olsun, isterse KKTC makamlarının Türk unsurları üzerindeki denetimi yoluyla gerçekleşmiş olsun, Anayasa Mahkemesinin yetki alanının dışındadır. Şayet TSK'nın eylemi, KKTC makamlarının denetiminden ayrı olarak özerk bir şekilde gerçekleşmişse, bu durumda eylemin Türkiye Cumhuriyeti Devletine atfedilebilmesi olanağı doğabilecektir. Ancak dikkat çekmek gerekir ki, buradaki sorumluluk, TSK'nın Adada bulunmasından kaynaklanan ülke dışındaki bir bölgede etkin denetim kurmaktan kaynaklanan genel sorumluluk değil, somut olaya ilişkin hak ihlâlinden kaynaklanan sorumluluk olmalıdır.

Fırat Kalkanı Harekâtı çerçevesinde de, Türkiye'nin bölge üzerinde genel bir etkin denetim kurma gibi amacı bulunmamaktadır. TSK'nın Türkiye'nin meşru hakları çerçevesinde bölgede bulunması, bölge

üzerinde etkin denetim uyguladığı anlamına gelmemelidir. Bu yüzden bölgede gerçekleşen hak ihlallerinin, yerel yönetimin sorumluluğu göz önünde bulundurulmaksızın, doğrudan Türkiye Cumhuriyeti Devletine atfedilmesi mümkün olmamalıdır. Türkiye'nin egemenlik yetkisini kullanmadığı ya da etkili şekilde denetlemediği bölgelerde meydana gelen ve Türkiye Cumhuriyeti Devletine atfedilemeyecek hak ihlallerinden dolayı Anayasa Mahkemesinin yetkili olması da söz olmayacaktır. Bir hak ihlalinin tespit edilmesi durumunda, Türkiye'nin sorumluluğu TSK'nın bölgede bulunmasından kaynaklanan ülke dışındaki bir bölgede etkin denetim kurmaktan kaynaklanan genel sorumluluk değil, olsa olsa somut olaya ilişkin hak ihlâlinin kaynaklanan sorumluluk olmalıdır. Konuya ilişkin her somut olayı ayrı ayrı değerlendirmek gerekmektedir.

Devletin ülke dışına uzanan diğer bir yetkisi ise, kişilere bağlı yetkidir ve devletin kişisel yetkisini oluşturur. Bir devletin ülkesi dışında kullanılacağı yetkiler, bu devletin ülke dışında fiilen egemen olmasını gerektirmemektedir. Devlet, uyrukluk bağına bağlı olarak kişiler, gemiler ve hava araçları üzerinde de ülke dışında çeşitli yetkilere sahiptir. Devletin kişisel yetkisine dayanarak işlem yapılan (ya da yapılması ihmal edilen) benzer durumlardaki hak ihlallerinin Türkiye Cumhuriyeti Devletinin sorumluluğunu doğuracağı ve bu eylemlerin Anayasa Mahkemesinin yetki alanında olacağı açıktır.

Türkiye dışındaki bir bölgede Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından etkin denetim kurulmaksızın, Türkiye Cumhuriyeti Devletine atfedilebilecek bir hak ihlalinin gerçekleşmesi durumunda, yapılacak başvurunun Anayasa Mahkemesinin yetki alanında kabul edilmesi mümkün olabilecektir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti ülkesi dışında, kişiler üzerinde Türk kamu gücüne atfedilebilecek hak ihlalleri, yabancı bir devlette ya da uluslararası bir alanda, sivil veya askeri devlet görevlileri tarafından gerçekleştirilebilir. Örneğin sınır ötesi operasyonlarda Türk askeri unsurlarının gerçekleştirdiği hak ihlalleri, Türk diplomasi temsilcilikleri veya konsolosluklarının hak ihlalleri, bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu tür hak ihlalleri, bireysel başvuru konusu olabilecektir.

Bireysel başvuru yoluna gidebilmek için hak ihlâlinin Türkiye Cumhuriyeti Devletine atfedilebilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda ortaya çıkabilecek meselelerden birisi de, TSK'nın çok uluslu bir güç çerçevesindeki faaliyetlerdir. TSK, NATO, BM gibi uluslararası bir gücün parçası olarak ve uluslararası güç komutasında askeri operasyonlara katılmışsa, bu işlemlerin Türk kamu otoriteleri tarafından yapıldığı kabul edilemeyecek ve bu işlemlerin denetlenmesi Anayasa Mahkemesinin yetki alanının dışında kalacaktır.

KAYNAKÇA

Altıparmak, Kerem; “Sınır Dışı Operasyonlarda Papatya Falı: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Davaya Bakacak, Bakmayacak, Bakacak...”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 5, No: 3, 2006

Arsava, Füsun; “AİHK’nun Konvansiyon Alanı Dışında Uygulanması Kriterleri ve Bu Çerçeve Doğan Uluslararası Sorumluluk”, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2011

Atasoy, Hakan; *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuruda Kabul Edilebilirlik Koşulları*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2015

Aydın, Öykü Didem; “Türk Anayasa Yargısında Yeni Bir Mekanizma: Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: XV, 2011, Sayı: 4

Bakırcı, Hasan; “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Taraf Devletlerin Ülkeleri Dışındaki Eylemlerinden Doğan Sorumluluğu”, *Haşim Kılıç’a Armağan*, Ed.: Ali Rıza Çoban/Serdar Güleler/Musa Sağlam/Hüseyin Ekinci, Cilt: 2, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2015

Batır, Kerem; *Yirmibirinci Yüzyılda Deniz Haydutluğu ve Uluslararası Hukuk*, USAK Yayınları, Ankara, 2011

Bayilloğlu, Uğur; “Somali Sahilleri ve Açıklarında İşlenen Deniz Haydutluğu Fiillerine Karşı Yürütülen Mücadelenin Hukuki Dayanakları ve Türkiye’nin Durumu”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: XV, Sayı: 1, 2011

Bilir, Faruk; *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Yargılama Yetkisi*, 2. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2012

Bozkurt, Enver; *Devletler Hukuku Bakımından Türkiye’nin Sınır İlişkileri*, Kazancı Yayınları, İstanbul, 1992

Çınar, İbrahim; “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Yargı Yetkisi ve Mağdurluk Statüsü”, *Bireysel Başvuru, İnceleme Usulü ve Kabul Edilebilirlik Kriterleri (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi)*, Ed.: Musa Sağlam, Şen Matbaa, Ankara, 2013

Çoban, Ali Rıza; “Bireysel Başvuru: Türk Anayasa Mahkemesi İçin Ağır İş Yükü Sorunu”, *AİHM ve Türkiye II: Anayasa Şikâyeti ve AİHM*, Ed.: Ahmet Taşkın, Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, 2011

Dutertre, Gilles; *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarından Örnekler*, Avrupa Konseyi Yayınları, 2003, http://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlarindanornekler.pdf (E.T. 02.10.2017)

Ekinci, Hüseyin; “Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuruda Kabul Edilebilirlik Kriterleri ve İnceleme Yöntemi”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 30, 2013

Ekinci, Hüseyin/Sağlam, Musa; *66 soruda Bireysel Başvuru*, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2015

Goodman, Ryan; “Turkey’s US-Backed Operation in Syria Has Created an International Armed Conflict”, <https://www.justsecurity.org/33643/us-backed-turkey-operation-syria-creates-international-armed-conflict/> (E.T. 11.05.2017)

Gölcüklü, Feyyaz/Gözübüyük, Şeref; *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, 2. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 1996

Gözübüyük, A. Şeref; *Yönetmelik Yargı*, 24. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006

Karadağ, Yasemin; *AİHM Kararlarında Ülke Dışı Yargı Yetkisi Kavramının Uygulanması ve Dönüşümü*, **Yüksek Lisans Tezi**, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, 2015

Keskin, Funda; *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karşılaşma ve Birleşmiş Milletler, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları*, Ankara, 1998

Kretzmer, David; “The Inherent Right to Self-Defence and Proportionality in Jus Ad Bellum”, *EJIL*, 2013, Vol. 24, No. 1

Kuran, Selami; *Uluslararası Deniz Hukuku*, Arıkan, İstanbul, 2006

Özbey, Özcan; *Türk Hukukunda Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Hakkı*, 2. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2013

Pazarcı, Hüseyin; *Uluslararası Hukuk Dersleri 2. Kitap*, 8. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005

Pazarcı, Hüseyin; *Uluslararası Hukuk Dersleri 4. Kitap*, 2. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006

Pazarcı, Hüseyin; *Türk Dış Politikasının Başlıca Sorunları*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2015

Pekcanitez, Hakan/Atalay, Oğuz/Muhammet, Özekes; *Medeni Usul Hukuku*, 2. Baskı, Ankara, 2001

Reeves, Shane/Wallace, David; “Has Turkey Occupied Northern Syria?”, <https://www.lawfareblog.com/has-turkey-occupied-northern-syria> (E.T. 11.05.2017)

Sarıbeyoğlu-Skalar, Meltem; “Ülke Dışındaki Askeri Faaliyetlerde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Genişleyen Yetki Alanı: Jaloud/Hollanda Kararı”, *Prof. Dr. Hüseyin Pazarcı'ya Armağan*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2015

Sarıkaya, Muharrem; “Suriye’de Yeni Ordu Kuruluyor”, *Haber-türk*, 30 Haziran 2017

Saulnier, Françoise Bouchet; “İşgal Altındaki Yer” Maddesi, İnsan Hukuk Sözleşmesi, Çev.: Selahattin Bağdatlı, İletişim Yayınları, 2002

Sheikh, Salman Rafi; “Turkey’s “Illegal Invasion” of Syria: Operation “Euphrates Shield” Turns Into Operation “Occupation”, <http://www.globalresearch.ca/turkeys-illegal-invasion-of-syria-operation-euphrates-shield-turns-into-operation-occupation/5548280> (E.T. 11.05.2017)

Sur, Melda; *Uluslararası Hukukun Esasları*, 3. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2008

Şirin, Tolga; *Türkiye’de Anayasa Şikâyeti (Bireysel Başvuru), İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi ve Almanya Uygulaması ile Mukayeseli Bir İnceleme*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013

Terzioğlu, Süleyman Sırrı; “Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuruda, Hak İhlâline Yol Açan Kamu Gücü Faaliyetinin, Yürütme Organı Bakımından Türkiye Cumhuriyeti Devletine Atfedilebilmesi Sorunu”, *TBB Dergisi*, 2016/127

Tezcan, Durmuş/Erdem, Mustafa Ruhan/Sancakdar, Oğuz; *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2002

Topal, Ahmet Hamdi; *Uluslararası Terörizm ve Terörist Eylemlere Karşı Kuvvet Kullanımı*, Beta Yayınları, İstanbul, 2005

Tütüncü, Ayşe Nur; “Özgürlük Harekâtı Sonrasında Irak’ın Düzeni ve Koalisyon Güçlerinin Eylemlerini Yöneten Milletlerarası Hukuk”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, Yıl: 24, Sayı: 1-2, 2004

Tütüncü, Ayşe Nur; *İnsancıl Hukuka Giriş*, Beta Yayınları, İstanbul, 2006

Ural, Sami Sezai; *Hak ve Özgürlüklerin Korunması Bağlamında Bireysel Başvuru (Anayasa Mahkemesi)*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2013

Yamaner, Melike Batur; *Silahlı Çatışmalarda Sivillerin Korunması*, Arıkan Yayınları, İstanbul, 2007

